

AKADÉMIAI KIADÓ

Archaeologiai Értesítő

148 (2023) 1, 9–28

DOI:

10.1556/0208.2023.00058

© 2023 A szerző

TANULMÁNY



Egy új megközelítés az árokkeretek szarmata temetkezési rítusokban betöltött szerepének vizsgálatához

WIESZNER Balázs*

Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Régészeti Intézet, Terepi Régészeti Osztály, Daróczi út 3., 1113 Budapest, Magyarország; e-mail: wieszner.balazs@gmail.com

Kézirat beérkezett: 2023. augusztus 28. • Kézirat elfogadva: 2023. szeptember 25.

ABSZTRAKT

A tanulmány a szarmata árokkereteknek a temetkezési rítusokban betöltött szerepének újfajta megközelítését célozza meg, amely elsősorban a bennük elhelyezett különböző típusú deponálások strukturális mintázatait figyelembe vevő térhasználati modellen alapszik. Az árokkeretekben viszonylagos gyakorisággal kerülnek elő különböző típusú áldozati jellegű edény- és állategyüttesek. A korábbi kutatások ezeket a leleteket csak másodlagosan említették a különböző interpretációkban és azokat az őskultusszal vagy a halotti lakomával hozták összefüggésbe. Pedig az árokkeretekben elhelyezett deponálások egy olyan kötött, szelektivitáson alapuló, ismétlődő viselkedési mintázatot mutatnak, ami az árokkeretek strukturális különbségeinek ellenére is egységesnek tekinthető. Emiatt az árokkeretek temetkezési rítusokban betöltött szerepét célszerűbb a bennük elhelyezett deponálások, illetve azok ismétlődő, standardizáló térhasználati mintázatai révén értelmezni. Az elemzés eredményeként az árokkereteknek a temetkezési rítusokban betöltött szerepében egy olyan egységes társadalmi logika mutatható ki, ami hozzájárulhat a szarmaták társadalmi szerveződésének felvázolásához és megértéséhez.

KULCSSZAVAK

szarmata, átmeneti rítus, liminalitás, rituális szokások, árokkeret

ABSTRACT

The aim of this study is to work out a new approach to the study of the role of encircling ditches in Sarmatian burial rites, which is based primarily on a space-use model that takes into account the structural patterns of the various types of depositions placed in them. Various types of sacrificial assemblages – vessels and animals – are found fairly frequently in the encircling ditches. Previous research mentioned these findings only secondarily, embedded in various interpretations, and linked them to ancestral cults or funerary feasts. However, the depositions placed in the encircling ditches show a fixed, selective, repetitive pattern of behaviour that can be considered uniform despite the structural differences of the encircling ditches. For this reason, it is more appropriate to interpret the role of these ditches in burial rites through the deposits placed in them and their repetitive, standardizing patterns of space use. As a result of the analysis, a unified social logic can be demonstrated in the role of encircling ditches in burial rites, which can contribute to our understanding of Sarmatian social organization.

KEYWORDS

Sarmatians, rite of passage, liminality, ritual practices, ditched enclosures

BEVEZETÉS

A szarmaták temetkezési rítusaiban az árokkeretek szerepének kérdésével több kutató is foglalkozott az elmúlt évtizedekben. Ha megnézzük ezeket a tanulmányokat, akkor azt látjuk, hogy kétféle megközelítés jelenik meg a kutatók körében. Egyrészt egy gyakorlatias, pragmatikus megközelítés, ahol a temetkezések körülárkolásának szokását a halom építésével

*Levelező szerző.

E-mail: wieszner.balazs@gmail.com



AKJournals

hozzák összefüggésbe.¹ Másrészt egy szimbolikus megközelítés, ahol az árokkeretek egy olyan szakrális teret jelölnek ki, ahol a temetkezéshez kapcsolódó rituálékát végezték,² illetve magát az árokkeretet egy olyan szakralizált térként aposztrofálták, ahol ezekhez a rituálékhoz kapcsolódó áldozatokat deponálták.³ Annak ellenére, hogy ez utóbbi elmélet ma már általánosan elfogadott a kutatás körében, mégsem kap kellő hangsúlyt a különböző értelmezésekben az árokkeretből előkerült – edény- és állat-áldozat – deponálások strukturális mintázatainak vizsgálata. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy a temetkezések értelmezésében még mindig túlhangsúlyozott az a proceszsuális szemlélet, hogy az élők csak „passzív” szereplői a temetkezési rituáléknak, és nem veszik figyelembe ennek problematikus jellegét.⁴ Mivel a temetkezési rituálék és a hozzá kapcsolódó „átmeneti rítusok” lehetőséget adnak a társadalom élő tagjai számára, hogy keretet biztosítsanak a társadalom egy vagy több tagjának halála esetén a közösségi identitások, struktúrák fenntartásához, átalakításához vagy éppen újrászerveződéséhez.⁵ Ezáltal az árokkereteket és a bennük elhelyezett deponálásokat egy olyan aktusként értelmezhetjük a temetkezési rítusok kapcsán, ami a szociokulturális reprodukció strukturált keretét biztosítja, és ami nyitott a manipulációra a rituálékra részt vevő emberek, illetve az egész közösség számára, ahogy azt Victor Turner találóan megjegyzi: „az átmenet rítusain keresztül a társadalom újrateremti önmagát”.⁶

Az átmeneti rítusoknak a temetkezésekben betöltött szerepéről számos elmélet született.⁷ Ezen elméletek nagyrészt egyetértenek abban, hogy ezek az átmeneti rítusok olyan együttesek formájában jelennek meg a temetkezésekben, amik önmagukban is az átmenetet szimbolizálják.⁸ Ilyen leletcsoportok a halotti áldozatként (edény- és állat-áldozat) vagy a halotti lakoma maradványaként interpretált együttesek. Továbbá abban is konszenzus alakult ki, hogy ezen együttesek elhelyezése – a Turner-féle koncepciót követve⁹ – nem a test elhelyezésekor, a preliminális szakaszban, hanem időben meghaladva azt, a temetkezések posztliminális szakaszában kerülnek elhelyezésre.¹⁰ Ezért felmerült, hogy a temetkezési szertartást egy hosszabb – több

szakaszból álló¹¹ – folyamatként értelmezzék, amik az átmeneti rítusokhoz hasonlóan három fő szakaszra tagolódnak¹² (2. kép), amelyek időben egymást részben átfedő szakaszokban zajlottak. Ha pedig ezeket a posztliminális időszakok deponálásokat vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy ezek elsősorban liminális terekben kerülnek elhelyezésre. Ezáltal felmerül a kérdés, hogy hogyan azonosíthatjuk ezeket a tereket?

Ezzel a kérdéssel már több kutató is foglalkozott.¹³ Legújabbban M. K. H. Eggert dolgozott ki egy négy kritériumrendszerből álló modellt a liminális terek azonosításának lehetőségeiről.¹⁴ A számos kísérlet ellenére azonban nincs egységes módszertan arra nézve, hogyan azonosíthatjuk ezeket a tereket. Mindazonáltal a kontextuális megközelítés felhívja arra a figyelmet, hogy a liminális terek azonosításának egyik legfontosabb eleme, hogy felismerjük a rituális tevékenységek standardizáló, ismétlődő jellegét. Mivel a rituális tevékenységek jellegükből fakadóan egy olyan ismétlődő viselkedési mintázatot hoznak létre, ahol ez a standardizáló mintázat, mind a tárgyak, mind azok kontextusában¹⁵ azonosíthatóvá válik a régészek számára.¹⁶ Ez az ismétlődő viselkedési mintázat pedig ezen terek esetében egy standardizáló térhasználati mintázattal is társul,¹⁷ ahogy arra C. Richard és J. Thomas is felhívják a figyelmet Durrington Walls neolitikus lelőhelyről szóló tanulmányukban.¹⁸

¹¹Két alapvető modell ismert a temetkezési rítusok folyamatként való értelmezésére. Egyrészt a V. Turner által megfogalmazott, a liminalitás hármas felosztásán alapuló modell, másrészt az Estella Weiss-Krejci által kidolgozott, finomabban strukturált, de az előzőhöz hasonlóan három fő egységből álló modell. A két koncepció közötti alapvető különbséget a társadalmi halál fogalmának eltérő értelmezése jelenti. Mivel a Weiss-Krejci-féle modell (Weiss-Krejci (2011) 69, Fig. 4. 1) esetében a társadalmi halál, a koncepció első szakaszában, a „temetkezési ciklus” végén lezárul, ellentétben a Turner-féle modellel, ahol ez csak a halott felé irányuló társadalmi cselekvések teljes megszűnésével ér véget. A szerző a társadalmi halál kérdésében alapvetően a Humphreys-féle (Humphreys (1981) 263) értelmezéssel ért egyet, ezért a jelen tanulmány szerzője alapvetően a Turner-féle koncepciót követi, annak ellenére, hogy tisztában van annak problematikus jellegével. A liminalitás egyik legfőbb problémája a temetkezési rítusok esetében a többszörös liminalitás problematikájával függ össze. Ez egyrészt azt a jelenséget takarja, hogy a különböző liminális szakaszok maguk is liminális fázisokból állnak. Erre kitűnő példa a preliminális szakasz problematikája, ami a klasszikus példák alapján három fázisra bontható: [1] sírhely kiválasztása (preliminális szakasz), [2] elhunyt sírba helyezése (liminális szakasz) és [3] az elhunyt mellékletekkel való ellátása (posztliminális szakasz). Másrészt pedig azt, hogy a liminális szakaszokhoz tartozó egyes cselekvéstípusok bizonyos társadalmakban a posztliminális, míg más társadalmak esetében a preliminális időszakhoz köthetően jelennek meg.

¹²Garwood (2011); Stutz (2003); Fowler (2013); Czebreszuk és Szmyt (2011) 321–322; Fowler (2004) 84–97.

¹³Flannery (1976); Marcus (1978); Richard és Thomas (1984); Renfrew (1985, 1994, 2007); Renfrew és Bahn (2001) 408; Kelleher (2002); Zipf (2003); Eggert (2015) 264–267.

¹⁴Eggert (2015) 264–267, 5. ábra.

¹⁵Ez tulajdonképpen Levy votív áldozati deponálások definíciójának felel meg: Levy (1982) 24.

¹⁶Bradley (1990); Wait (1985); Walker (1995).

¹⁷Flannery (1976) 332–333; Wait (1985) 79–98; Mithen (1998) 99; Witter (2000) 60–63.

¹⁸Richard és Thomas (1984).

¹Vörös (1985) 154–157; Vaday (1989) 197; Köhegyi és Vörös (2011) 357–358; Nagy (2018) 102.

²Kulcsár (1998) 112.

³Kulcsár (1998) 35–36, 39; Bozsik (2003) 98; Ionită (2003) 113; Korom et al. (2010) 132; Balogh és Heipl (2010) 153; Bărcă (2015) 214–215; Grumeza és Ursuțiu (2016) 200–201.

⁴Hodder (1986) 27.

⁵Garwood (1991) 13; Pearson (1993) 203.

⁶Turner (1967) 95.

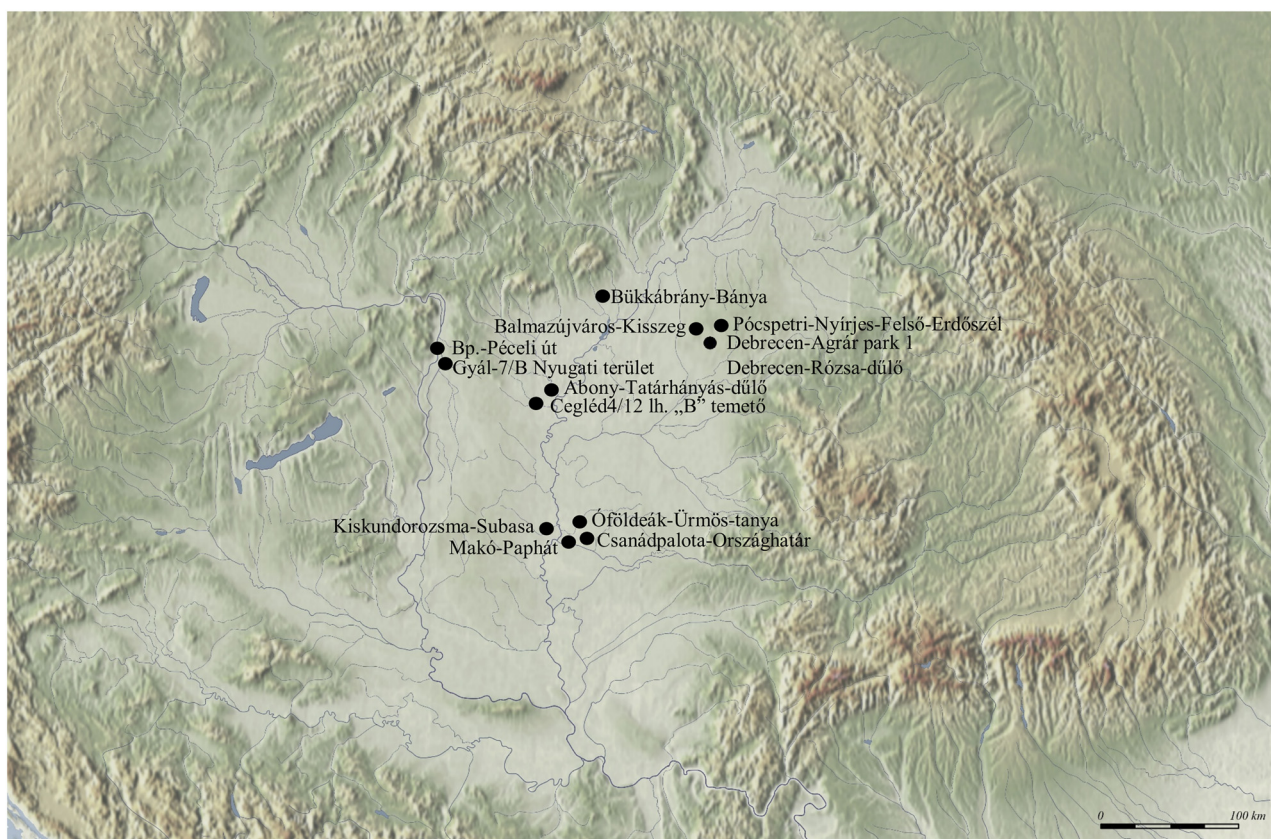
⁷Stutz (2003) 67; Fowler (2004) 81.

⁸Zipf (2003) 20.

⁹Turner (1969) 146–164; Turner (1967) 95.

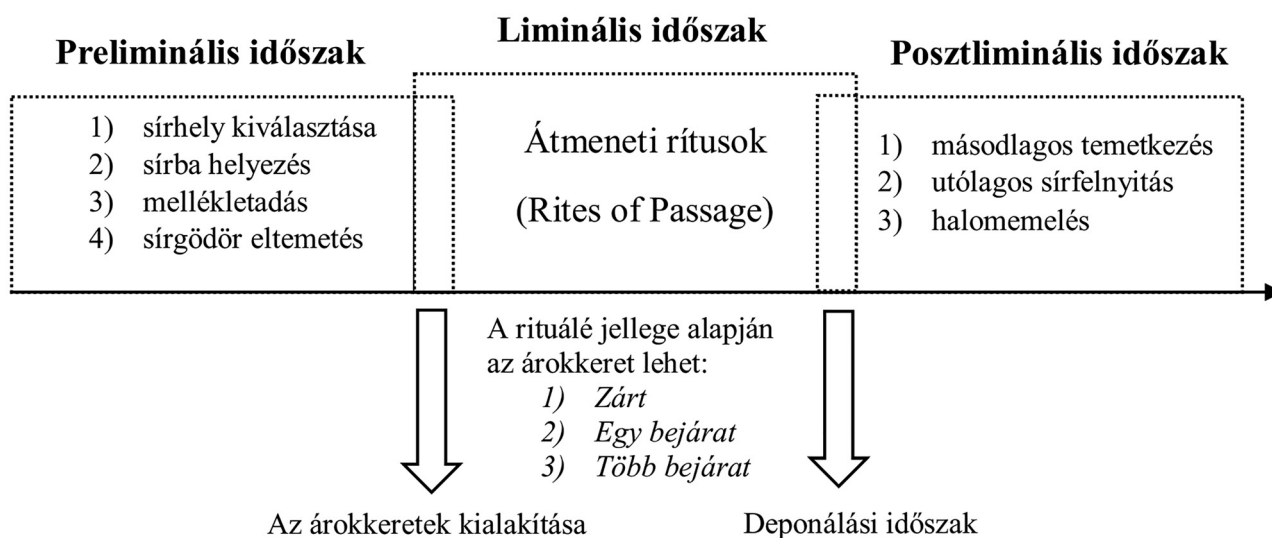
¹⁰Garwood (1991, 2011); Fowler (2013).





1. kép. Lelőhelyek elhelyezkedése

Fig. 1. The location of the sites



2. kép. A szarmata árokkeretes temetkezések folyamat ábrája a turneri koncepció alapján

Fig. 2. Process diagram of Sarmatian ditched enclosures burials based on the Turnerian concept

Ezáltal – mind a temetkezésekkel rendelkező, mind a temetkezésekkel nem rendelkező –árokkereteket egy olyan „rituális” gátként értelmezhetjük a temetőkön belül, aminek segítségével alakítják ki a liminális tereket. Ezek a „rituális” gátak pedig nemcsak a terek kialakításában, hanem azok használatában is hangsúlyos szerepet kapnak azáltal, hogy az ezeken a tereken végrehajtott átmeneti rituálékhoz kapcsolódó

deponálásokat az árokkeretekben helyezik el. Ennélfogva maguk az árokkeretek is liminális terekként funkcionálnak a temetkezési rituálék posztliminális (idő)szakaszában.

Mindezeket figyelembe véve a tanulmány célja az árokkeretektől előkerült, posztliminális deponálásokról egy olyan holisztikus értelmezése, ami ezeket a szempontokat figyelembe veszi. Azáltal, hogy egy olyan statisztikailag is

mérhető módszerrel vizsgáljuk meg a szarmata árokkeretekbe helyezett deponálásokat és azok ismétlődő, standardizáló mintázatait, ami a liminális terek azonosításának három fő elemre (tárgy kombináció, kontextus, térhasználati minta) támaszkodik.

MÓDSZERTAN

Az árokkeretekből előkerült leletanyagok vizsgálatához egy olyan adatlapfelvétele szükséges (3. kép), ami a leletanyag típusának és előkerülési helyének statisztikai mérésén alapszik. Ennek megfelelően az árokkeret nyolc egyenlő részre, klaszterre oszlik (B1–4 és J1–4), ami négy megkülönböztetett deponálási zónával rendelkezik:

1. Posztliminális (halotti áldozat) zóna I: B4 és J4.
2. Posztliminális (halotti áldozat) zóna II: B1 és J1.
3. Posztliminális (halotti lakoma) zóna III: B2 és B3.
4. Posztliminális (halotti lakoma) zóna IV: J2 és J3.

Erre azért volt szükség, hogy az így kapott adatokból egy olyan bináris adatmátrixot hozzunk létre, amit később hálózatelemzés segítségével vizualizálni lehet. Ehhez a nyílt forráskódú *Gephi* hálózatelemző és -ábrázoló programot használtam.¹⁹ A jobb vizualizáció érdekében ezek az adatok egy olyan alapgráfhoz fűződnek hozzá, amiben szerepel az árokkeretek térbeli felosztása. Ehhez az alapgráfhoz kapcsolódnak az olyan egyedi jellemzők, mint a leletanyag típusa, állapota, valamint az árokkeretekhez tartozó temetkezések főbb jellemzői, úgymint a kor és a nem. Így alapvetően egy olyan térhasználati modell keletkezik, ami megmutatja az árokkeretek térhasználatát a különböző, posztliminális deponálások alapján.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az árokkeretekből előkerült leletanyagok hiányos dokumentációja miatt csak igen korlátozott esetszámmal lehetett dolgozni, mivel a publikációk nagyrészt csak azt az adatot rögzítik, hogy található-e leletanyag, vagy sem, arra pedig már ritkán vagy egyáltalán nem térnek ki, hogy az adott leletanyag az árokkeretek mely szakaszából került elő. Ezért az elemzésbe csak azokat a temetkezőhelyeket (1. kép) lehet bevonni, ahol ezek a helyadatok megfelelően voltak publikálva.²⁰ Továbbá olyan publikálatlan lelőhelyeket,²¹ amiket lehetőségem volt átnézni: Debrecen-Agrár park I, Debrecen-Rózsa-dűlő, Balmazújváros-Kisszeg I.

¹⁹Bastian et al. (2009).

²⁰Ilyen lelőhelyek: Abony-Tatárhanyás-dűlő (Gulyás (2011) 125–253), Budapest-Péceli út (Nagy (2018)), Bükkábrány-Bánya IX/A lelőhely (K. Tutkovics (2015) 221–274), Cegléd 4/12. lelőhely „B” temető (Gulyás (2011) 125–253), Csanádpalota-Országhatár 56. lelőhely (Walter (2020) 13–36), Gyál (Barbaricum), Kiskundorozsma-Subasa (Bozsik (2003) 97–106), Makó-Paphát (Gulyás (2012) 253–296), Óföldsé-Ürmös-tanya (Gulyás (2014) 15–107), Pócspetri-Nyírjes-Felső-Erdőszél (Hullám (2012) 352–394).

²¹Hálás köszönettel tartozom a publikálatlan anyagokból származó információért a debreceni Déry Múzeum kollégáinak: Dani Jánosnak, Kolozsi Barbarának és Nagy Emese Gyöngyvérnek.

Már ez a korlátozott adatsor is rávilágít arra, hogy az árokkeretekben elhelyezett posztliminális deponálásokat egy olyan szigorú szabályrendszeren alapuló deponálási mintázatot mutatnak, ami egy tudatos térhasználatot feltételez a temetkezések posztliminális szakaszában.

AZ ÁROKKERETEK TÉRSZERVEZŐ FUNKCIÓJA

A szarmata árokkeretes temetkezések megjelenésével már több kutató is foglalkozott az elmúlt évtizedekben, akik megállapították, hogy egy autochton fejlődés eredményeként kialakult új rítuselemről van szó,²² nem egy átvett mintáról.²³ Az is körvonalazható, hogy a legkorábbi ilyen típusú temetkezések már a középszarmata időszakban – 1. század – 2. század első fele – megjelentek a Fekete-tengertől északra fekvő területen, elsősorban a Don és Voronyezs folyók bal partján.²⁴ Ugyanakkor a kelet-közép-európai (pontuszi) sztyeppén az árokkeretek használata csak a késő szarmata időszak első felében – 2. század második fele – 3. század első fele – vált általánosan elterjedt elemmé a szarmaták temetkezési rítusaiban. Azt is megállapították, hogy az árokkeretes temetkezések megjelenésével a Kárpát-medencében csak a markomann háborúkat követő – 2. század végi – időszaktól (B2/C1 fázis) lehet számolni.²⁵ Ennek a szokásnak a használata pedig egészen az 5. századig (D1) folyamatos a Kárpát-medencei szarmaták körében.²⁶

Ha pedig megnézzük az árokkeretekből előkerült posztliminális deponálásokat, akkor azt látjuk, hogy ezek az együttesek a Pontusz-vidéken is megtalálhatók a középszarmata időszakban, egy adott temetkezés körül csoportokban elhelyezkedő gödrök formájában, ahogy arra V. Bărcă is felhívja a figyelmet.²⁷ Tehát egy olyan posztliminális deponálásról beszélhetünk, ami bár eltérő kontextusban, de egyértelműen megtalálható az egész régióban. Ezeknek a deponálásoknak az árokkeretekben való standardizáló elhelyezése pedig egy „új típusú térhasználati modell” megjelenését mutatja. Ennek a modellnek az általános elterjedését a 2. sz. második felétől (B2/C1) egy társadalmi struktúraváltás eredményeként értelmezhetjük.

²²Kulcsár (1997) 129–131; Kulcsár (1998) 36–40; Bărcă (2015); 115; Bărcă (2020).

²³Ennek hátterében az áll, hogy a késő vaskori Európában három alapvető halomemelési tradíció volt használatban. Egyrészt nyugat-európai, kelta, ahol a halmokat egy zárt árokkeret vette körül. Másrészt pedig egy kelet-közép-európai (Przeworsk-kultúra), ahol a halmokat egy téglalap alakú nyitott árokkerettel vették körbe. Továbbá az eurázsiai (szkíta), ahol az árokkeretek használata nem volt általánosan elterjedt szokás. Ezek alapján a kutatók kezdetben úgy vélték, hogy a szarmaták körében elterjedt, árokkeretes temetkezések elsősorban nyugati minta átvételei: a kör alakú árokkeretet a kelta (Dergachev (1982) 134), míg a négyszögleteseket a Przeworsk-kultúrából eredeztethető mintáknak tulajdonították: Symonenko (1991) 213; Symonenko (1993) 120; Kurchatov et al. (1995) 120.

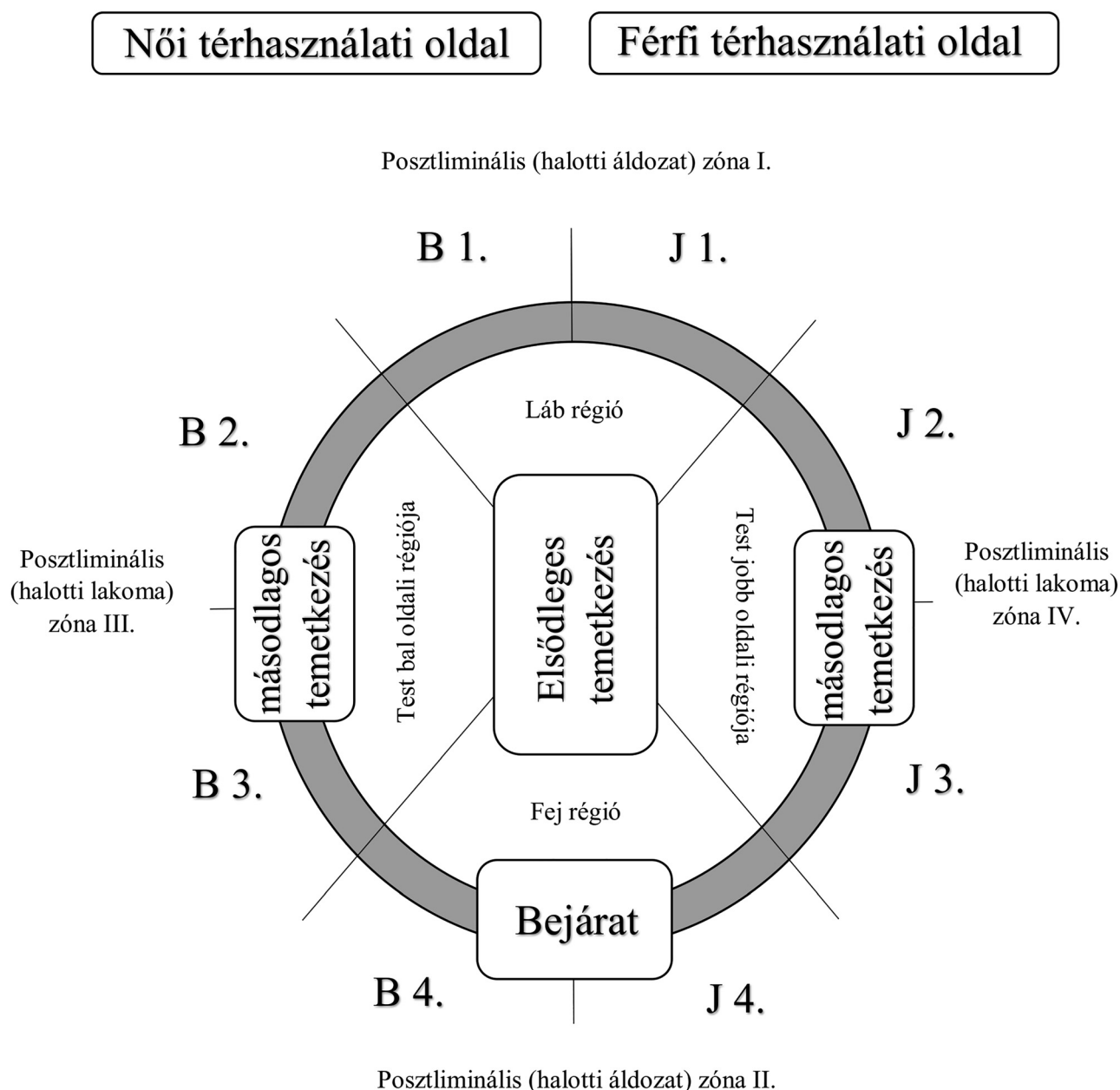
²⁴Bărcă (2015) 115; Bărcă (2020) 325.

²⁵Bărcă (2015) 115; Bărcă (2020) 325.

²⁶Vörös (1985) 157; Kulcsár (1998) 131.

²⁷Bărcă (2020) 338–339.





3. kép. Az árokkeretek klaszteres felosztásának és mintázatainak ábrázolása

Fig. 3. Representation of clustered divisions and patterns of ditched enclosures

Ebben az új térhasználati modellben az árokkeretek a temetkezőhelyeken belüli „központi” helyekként funkcionálnak az adott temetőt használó közösségek térhasználatában, ahogy erre számos temetkezőhely felhívja a figyelmet, mint például: Kholmszkoje,²⁸ Cuconești Vechi II²⁹ vagy Bădragii Noi.³⁰ E központi helyek köré vagy sorosan, vagy centrálisan csatlakoznak a temetkezések, ami utalhat arra, hogy ezek a társadalmat alkotó családokhoz, klánokhoz kapcsolódó mintákat jelenítenek meg. A központi helyként

való megjelenés pedig nemcsak a már említett közép-kelet-európai régió temetkezés nélküli, hanem a temetkezésekkel rendelkező árokkeretek esetében is megfigyelhető, mint például Óföldsé-Ürmös-tanya lelőhelyén.³¹

Az árokkeret két típusának használata közötti alapvető különbséget az jelenti, hogy még a temetkezés nélküli árokkeretek kizárólag közösségi, addig a temetkezésekkel rendelkező egyéni, liminális tereket is jelölnek. Ez az eltérő térszervezési mód pedig nemcsak az adott közösség komplexitására, hanem arra is utal, hogy az árokkeretek használata egy olyan, tudatos, társadalmilag szabályozott mintákra épülő rendszer része, ami feltehetően a csoportidentitás kialakításában is alapvető

²⁸Gudkova és Fokeev (1984); Bărcă (2020) 358, Fig. 3.

²⁹Dergachev (1982) 122–124, Fig. 34.

³⁰Kurchatov et al. (1995); Bărcă (2020) 357, Fig. 2.

³¹Lásd az esettanulmányt.

szerepet játszik. Ugyanakkor a Kárpát-medencei szarmata temetkezőhelyek részleges feltártsága, illetve a temetkezés nélküli árokkeretek alacsony száma miatt jelen tanulmány elsődleges fókuszában a temetkezésekkel rendelkező árokkeretek állnak.

Ezen árokkeretek széles spektrumon történő kialakítása mögött – mint ahogy arra már történt utalás – nem azok funkcionális jellege állhat, mivel, ahogy arra Kulcsár Valéria is felhívta a figyelmet, nem a forma határozza meg a funkciót.³² Vagyis a formaválasztás nincs hatással az árokkeretek funkciójára, ezáltal pedig az árokkeretek formai variabilitása mögött sokkal inkább a már említett csoportidentitás kifejezésének igénye állhatott. Ezt támasztják alá azok a temetkezőhelyek is, ahol egymással párhuzamosan, több különböző formájú árokkeretet is használtak az oda temetkező csoportok. Vagyis egy adott temetkezőhelyen belüli eltérő formaválasztást egy olyan társadalmi igényre adott válaszreakciónak tekinthetünk, ahol az adott temetkezőhelyet használó családok megkülönböztették magukat más, szintén az adott temetkezőhelyet használó csoportoktól. Ennek a formai variabilitásnak a beszűkülését, azaz hogy a késő szarmata időszak második felére már a kör és a téglalap alakú árokkeretek váltak domináns formatípusokká, és csak alkalmasszerűen tűnnek fel mellettük eltérő formájú árokkeretek, ennek a temetkezési rítuselemnek a standardizálódását mutatja.

Egy másik elem, ami az árokkereteknek a standardizálódását és a temetkezési rítusokban betöltött strukturális szerepét bizonyítja – meglepő módon –, az árokkeretek bejáratával való ellátása. Kulcsár Valéria az árokkeretek funkciója kapcsán alapvetően két típust különböztet meg aszerint, hogy az árokkereteken található-e bejárat, vagy sem (zárt és nyitott árokkeretek).³³ Véleménye szerint csak azok az árokkeretes temetkezések köthetők rituális cselekményekhez, amik rendelkeznek bejáratával, míg azok, amik zártak, csak gyakorlati – a halomemeléssel kapcsolatos – funkcióval rendelkeznek. Ezt alapvetően Kőhegyi Mihálynak a madarasi halmok ásatása során tett megfigyelésével³⁴ támasztotta alá, ahol csak a zárt árokkeretes temetkezések kapcsán figyeltek meg halmokat.

Ezt a megközelítést az elmúlt két évtized feltárásainak adatai nagymértékben árnyalják. Egyrészt ma már tudjuk – elsősorban Masek Zsófia kutatásainak³⁵ eredményeként –, hogy mind a nyitott, mind a zárt árokkeretes temetkezések egyértelműen rendelkeztek halmokkal.³⁶ Másrészt a liminális

terek esetében nem elengedhetetlen a bejáratok megléte, ahogy Czebreszuk és Szmyt³⁷ felhívják a figyelmet arra, hogy az árokkeretek bejáratával való ellátása sokkal inkább a rituális cselekvés – affirmatív vagy transzformatív/apotropikus – jellegére utalhat.³⁸ Ugyanakkor az ezekben az árokkeretekben elvégzett rituális deponálásokról már sokkal jobban utalnak az árokkeretek funkciójára, mivel a liminális terek azonosításának egyik alapelemét a hozzájuk kapcsolódó rituális cselekvéseket kísérő deponálásokról meglete jelenti.³⁹ Ezek alapján pedig a zárt és nyitott árokkeretek funkciója megegyezik. Mivel, mint azt látni fogjuk, a különböző típusú (zárt vagy nyitott) árokkeretek deponálási mintázataiban nem tapasztalható releváns eltérés (4. kép).

Összegezve tehát elmondható, hogy a szarmaták temetkezési rítusaiban az árokkeretek megjelenésével egy, a társadalmi elithez köthető új térhasználati modell jelent meg a 2. század második felében. Ez az új térhasználati modell elsősorban a temetkezési rituálék liminális és posztliminális időszakában játszik alapvető szerepet. Az árokkeretek strukturális különbségei, mint a forma vagy a temetkezésekkel való ellátása pedig a csoportidentitásból fakadó különbségekkel is magyarázható. Ugyanakkor a bejáratok kérdése egy olyan különbséget jelent az árokkeretek kialakításában, ami további kutatásokat igényel, mivel a liminális terek bejárata a rituálék egyik alapvető jellegének tekinthető. Ezáltal a különböző számú bejáratokkal rendelkező árokkeretek eltérő jellegű rituálékhoz kapcsolódhatnak, tehát az árokkeretek kialakításában megfigyelhető strukturális különbségek nem utalnak direkt módon annak temetkezési rítusokban betöltött funkciójára. Erre sokkal inkább az árokkeretekben elhelyezett rituális deponálásokról utalnak, mivel ezek a deponálásokról egy olyan kötött strukturális mintázatot mutatnak, amik – az árokkeretek egyértelmű különbségei ellenére – egységesnek tekinthetők.

AZ ÁROKKERETEKBE ELHELYEZETT, POSZTLIMINÁLIS DEPONÁLÁSOK TÉRHASZNÁLATI MINTÁZATAI

Az árokkeretek kialakításában megfigyelhető különbségek ellenére, a belőlük előkerült leletanyagok alapján, nagyon egységesnek tekinthetők.⁴⁰ Ezek jellemzően olyan leletanyagokat tartalmaznak, mint az étel-, ital- vagy állatáldozatok, amik jellemzően az átmeneti rítusokhoz felhasznált tárgyi kategóriák közé tartoznak, mivel e tárgycsoportok már

³²Kulcsár (1998) 39.

³³Kulcsár (1998) 39.

³⁴Kőhegyi (1971) 213.

³⁵Masek et al. (2019) 24.

³⁶Ugyanakkor a Turner-féle koncepció rávilágít arra is, hogy az árokkeretek kialakítása időben megelőzi a halmok építésének fázisát. Ebből a szempontból pedig több probléma is felmerül az árokkeretek és a halomemelés közötti viszonytal kapcsolatos elképzelésekkel. Mivel az árokkeretek és a halmok kialakításának időbeli különbsége miatt az árok sokkal inkább jelentenek akadályt a halmok kialakításában, mint azt a korábbi kutatás feltételezi.

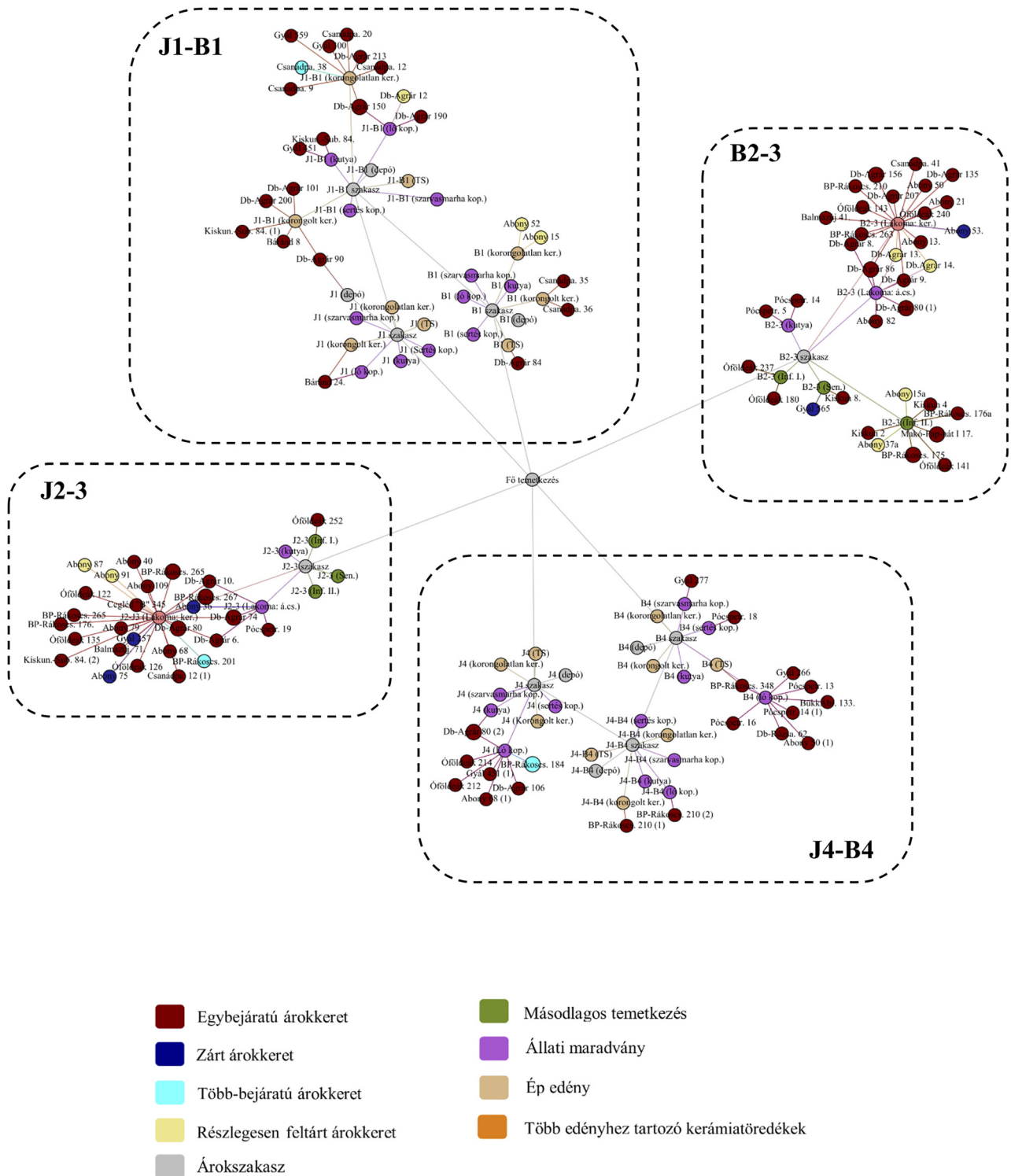
³⁷Czebreszuk és Szmyt (2011) 322, 324.

³⁸Igy felmerül a kérdés, hogy ha valaki behatóbban foglalkozna a liminális terek bejáratának kérdésével a szarmata árokkeretek esetében, akkor nem jutna-e arra a következtetésre, hogy a több bejáratú árokkeretek megjelenése mögött esetleg nem állhat egy közösségi, affirmatív (körmenet) jellegű rituálé?

³⁹Renfrew és Bahn (2001) 408; Eggert (2015) 264–267.

⁴⁰Vörös (1981) 26; Kulcsár (1998) 39.





4. kép. Az árokkeretek deponálási mintázatainak gráfos ábrázolása, a bejáratral való ellátása alapján
 Fig. 4. Graph plots of the deposition patterns of the ditched enclosures, based on the entrance

önmagukban is az átmenetet szimbolizálják.⁴¹ Ugyanakkor az átmeneti rítusokra jellemző dichotómia is érvényesül bennük, amik nemcsak azok eltérő jelentéstartalmában, hanem azok szelektív jellegében megnyilvánuló ép-töredezett ellentétekben is kifejeződnek. Ezáltal az árokkeretekben megjelenő posztliminális deponálások két típusba sorolhatók. Egyrészt az ép edényekkel és állatáldozatokkal, mint a szarvasmarha- és lókoponya, vagy teljes kutyavázakkal jellemezhető halotti áldozati együttesek, másrészt a töredezettséggel jellemezhető, több edényhez tartozó kerámiakoncentráció és állati vázrészeket tartalmazó halotti lakomamaradványok.

Ugyanakkor ezt a két típust – mint azt látni fogjuk – nemcsak azok szelektív jellege, hanem eltérő térhasználati mintázatai alapján is megkülönböztethetjük. Ennek hátterében az áll, hogy a rituális cselekvések, jellegüknek fogva olyan ismétlődő mintázatokat eredményeznek, amik a tárgyakat meghatározott helyekre koncentrálnak, mely egy olyan klaszteres deponálási mintázatot eredményez, ahol a szelektivitás szabályszerűsége miatt a különböző klaszterekben meghatározott tárgycsoportok kerülnek felhasználásra. Ezáltal az árokkeretek térhasználatában négy deponálási zónát azonosíthatunk (5. kép), aszerint, hogy a megkülönböztetett zónákban, klaszterekben milyen típusú posztliminális deponálások (halotti áldozat vagy halotti lakoma maradványa) kerültek elhelyezésre. Annak ellenére, hogy az árokkereteknek ez a felosztása minden megvizsgált esetben azonosítható, a klaszterek pozíciója mégsem tekinthető statikusnak. Mivel az árokkeretek és azok klaszterei is minden esetben a fő temetkezéshez igazítva kerülnek kialakításra, ezért az adatok felvételénél a klasztereket mindig össze kellett egyeztetni az adott árokkerethez tartozó temetkezés tájolási irányával.

Ha pedig ezt a négy deponálási zónát vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy az azokban elhelyezett tárgycsoportok szelektív jellege miatt mind a halotti áldozatként, mind a halotti lakoma maradványaként azonosított együttesek további két alcsoportra oszthatók. Ha ezeket a zónákat összehasonlítjuk az eltemetett egyén testrégióival, akkor azt tapasztaljuk, hogy azok megfelelnek egy kiterjesztett testképnek, ahol:

1. zóna: a fej
2. zóna: a láb
3. zóna: a test bal oldala
4. zóna: a test jobb oldala

Az árokkereteknek ez a tudatos térhasználata, illetve azok temetkezést követő mintázatai pedig egyértelműen mutatják azt, hogy a votív áldozatokkal ellentétben ezek a posztliminális deponálások az elhunyt egyénhez köthető temetkezési rítus részeként értelmezhetők.

Halotti áldozati együttesek

Az árokkeretekben megjelenő, a halotti áldozatokhoz köthető tárgycsoportok két markánsan elkülönülő zónában

koncentrálnak. Az első – a fej régiójához köthető – zónát a J4-B4-es klaszterek, míg a második – a láb régiójához kapcsolódó – zónát a J1-B1-es klaszterek alkotják. Ezek a zónák nemcsak területileg, hanem a bennük elhelyezett tárgyak szelektív jellege alapján is elkülönülnek egymástól. Ugyanakkor kontextusukat tekintve, azaz hogy mindkét típust közvetlenül az árok alá helyezve deponálják, hasonló mintákat követnek, ami utalhat arra, hogy az ilyen típusú deponálások elhelyezése az árokkeretek használati időszakának kezdetén történik.

Az első zónához köthető J4 és B4-es klaszterekben kizárólag állatáldozatokhoz tartozó (6. kép), elsősorban szarvasmarha- és lókoponyák, illetve vázcsontok kerültek elhelyezésre.⁴² A második zónához tartozó J1 és B1-es klaszterekben néhány⁴³ esettől eltekintve ép edényekkel jellemezhető étel- és italáldozatok kerültek elhelyezésre (7. kép).⁴⁴ A vizsgált esetekben, bár kisebb számban, előfordultak szürke korongolt vagy római import kerámiák, de domináns típusvariánsoknak a kézzel formált vagy korongolatlan kerámiák tekinthetők.

Következésképpen a halotti áldozati együttesekként meghatározott posztliminális deponálások nemcsak azok szelektív jellegében és eltérő térhasználati mintázataikban, hanem azok eltérő testrégiókhoz való kapcsolódásuk tekintetében is eltérnek egymástól. Azaz míg az ép edényekkel jellemezhető étel- és italáldozatok kizárólag a második, láb régiójához csatlakozó zónában, addig az állatáldozatok az első, a fej régiójához csatlakozó zónában kerültek elhelyezésre. Ez a tudatos térhasználat feltehetően egy szándékos deponálási folyamat eredményeként értelmezhető.

Halotti lakoma-maradványok

A halotti lakoma maradványaként azonosított tárgycsoportok esetében is megjelenik a halotti áldozatoknál már bemutatott kettős térhasználati mintázat. A harmadik zónát a B2-B3-as klaszterek, míg a negyedik zónát a J2-J3-as klaszterek (8. kép) alkotják. Ugyanakkor e két zónában felhasznált tárgycsoportok esetében nem mutatható ki releváns eltérés, mivel mind a két zóna esetében hasonló tárgyspektrumokkal találkozhatunk, és kontextusukat tekintve is hasonló mintákat követnek. Tehát az ezen típusúhoz tartozó, posztliminális deponálásokat nem közvetlenül az árok alá, hanem az árokkeretek feltöltésében helyezték el, ami utalhat arra, hogy az áldozati együttesektől eltérő módon nem az

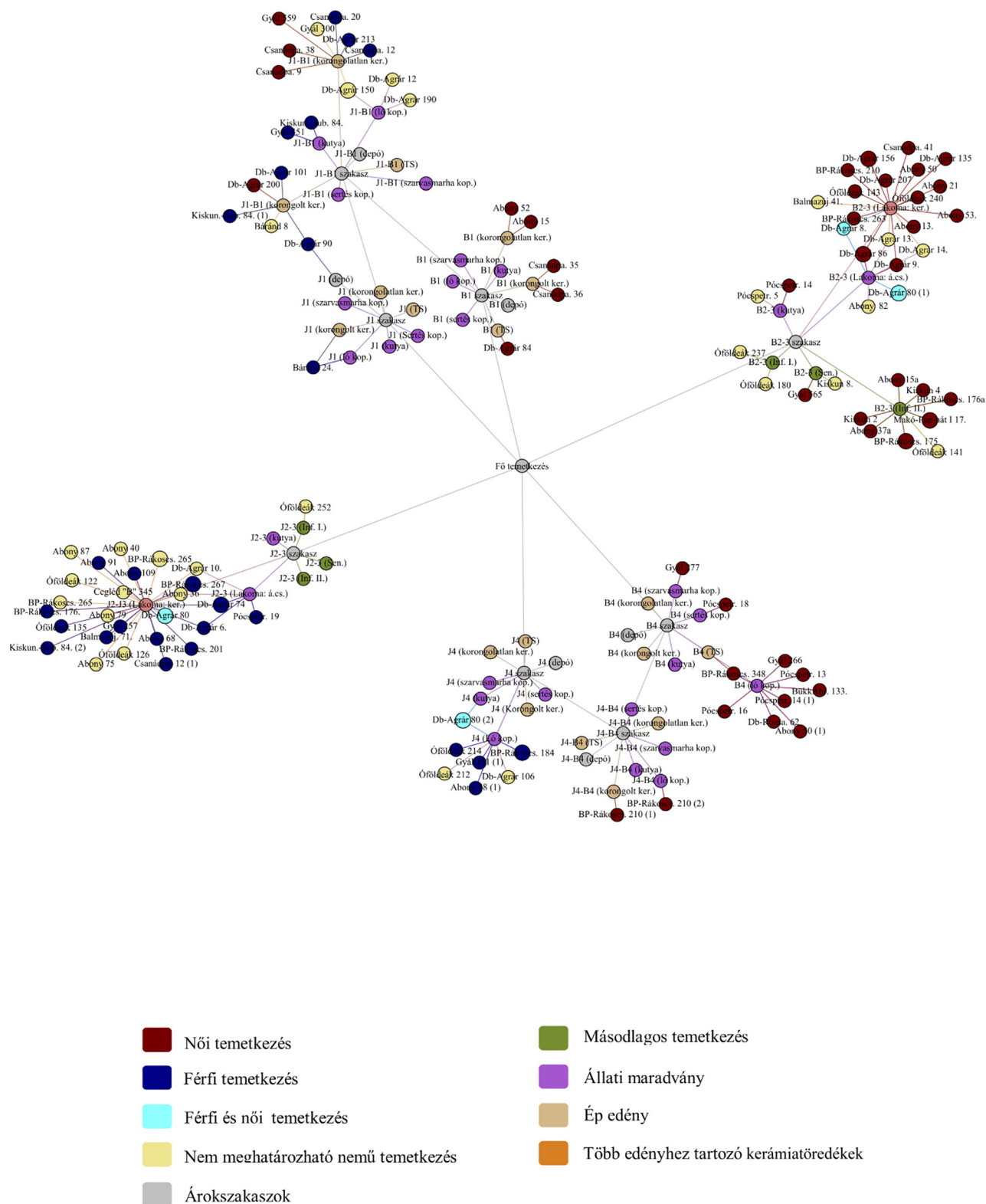
⁴²Ilyen leletek ismertek: Abony-Tatárhanyás-dűlő 50. sír, 68. sír; Budapest-Rákócscsaba-Péceli út 184. sír, 210. sír, 348. sír; Bükkábrány-Bánya IX/A. 133. sír; Debrecen-Agrár-park I. 80. sír, 106. sír; Debrecen-Rózsa-dűlő 62. sír; Gyál 7/B” Nyugati terület 266. sír, 277. sír, 451. sír, Óföleák-Ürmöstanya II. 212. sír, 214. sír; Pócspetri-Nyírjes-Felső-Erdőszél 13. sír, 14. sír, 16. sír, 18. sír.

⁴³Debrecen-Agrár-park I lelőhelyen előkerült hun kori halotti áldozatról: Wiesner és Nagy (2021) 259–301.

⁴⁴Ilyen együttesek kerültek elő: Abony-Tatárhanyás-dűlő 15. sír, 52. sír; Báránd-Erdős-tanya 8. sír, 24. sír; Csanádpalota-Országátár 9. sír, 12. sír, 20. sír, 35. sír, 36. sír, 38. sír; Debrecen-Agrár-park I. 12. sír, 84. sír, 90. sír, 101. sír, 150. sír, 200. sír, 213. sír; Gyál 7/B” Nyugati terület 300. sír, 451. sír, 559. sír; Kiskundorozsma-Subasa 84 sír.

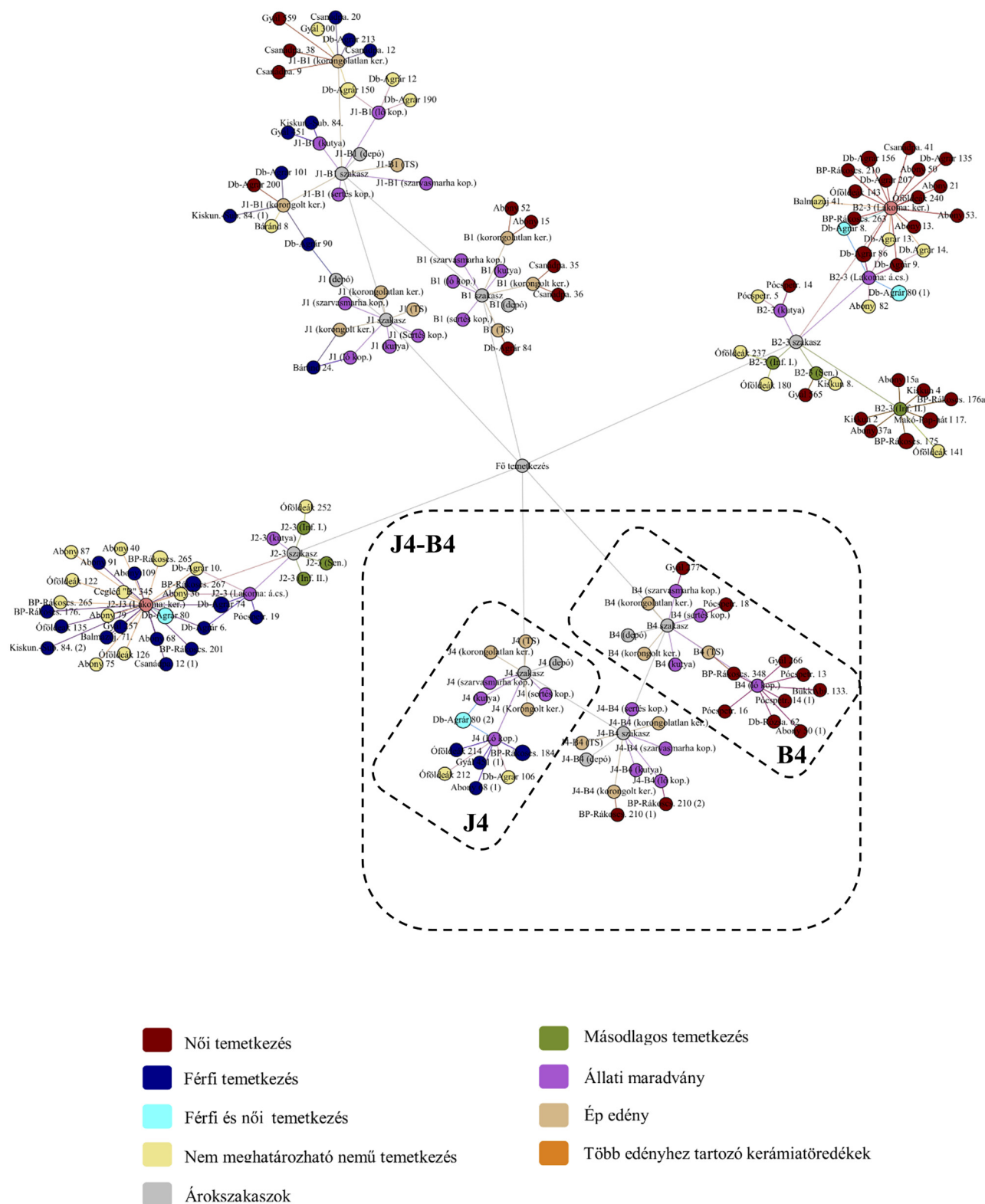
⁴¹Zipf (2003) 20.





5. kép. Az árokkeretek deponálási mintázatainak gráfos ábrázolása, a nemek szerinti megoszlás alapján

Fig. 5. Graph plots of the deposition patterns of ditch enclosures by gender distribution



6. kép. Az árokkeretek J4-B4 deponálási zónáinak gráfes ábrázolása, a nemek szerinti megoszlás alapján

Fig. 6. Graph plots of the J4-B4 deposition zones of the ditched enclosures by gender distribution

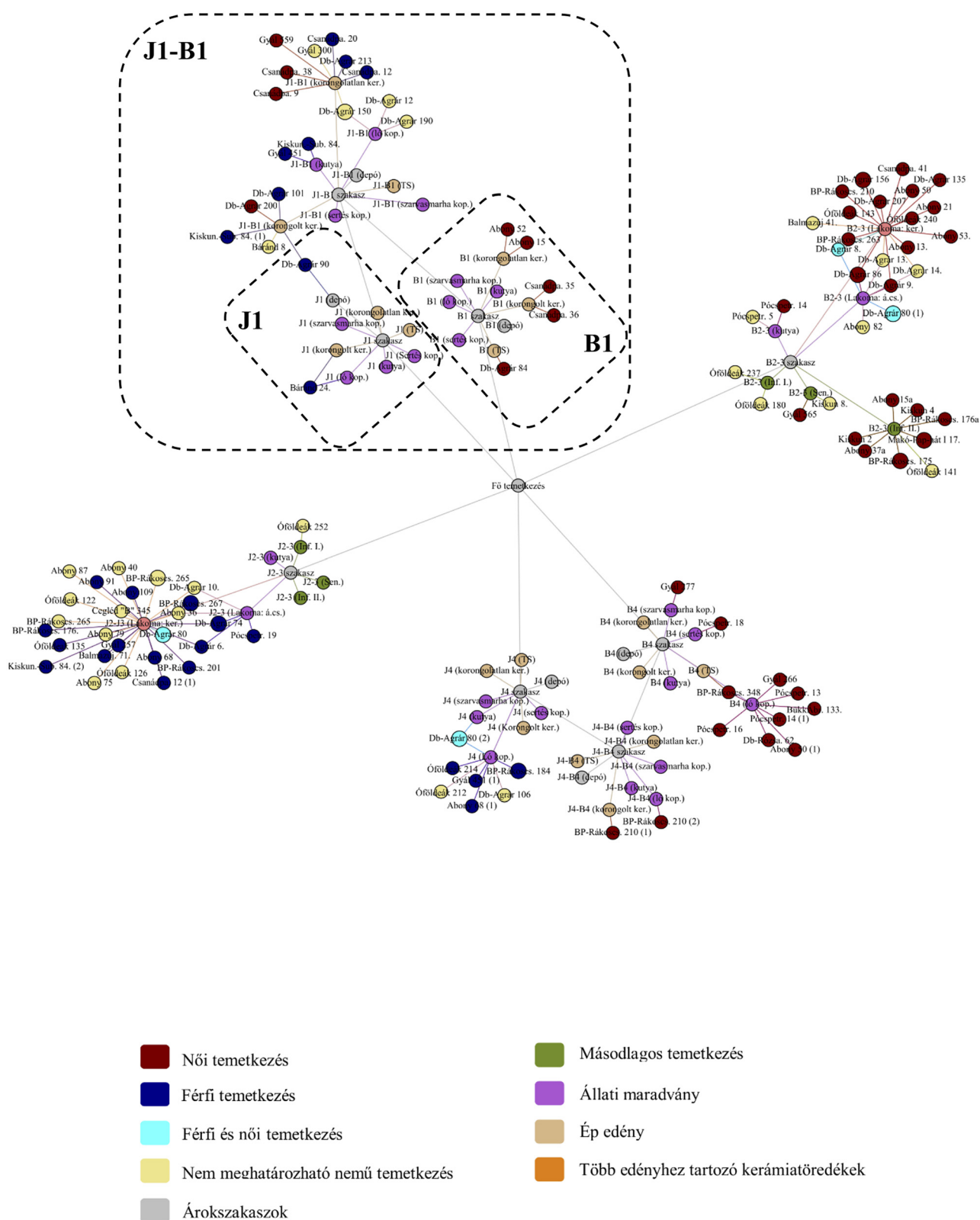


Fig. 7. Graph plots of the J1-B1 deposition zones of the ditched enclosures by gender distribution

árokkeretek használati időszakának kezdetén, hanem annak második felében kerülnek elhelyezésre. Vagyis a kéttípusú posztliminális deponálás között egy időbeli különbség is tapasztalható.

A két zóna térhasználatban megfigyelhető alapvető eltérése az, hogy melyik testrégióhoz kapcsolódó zónát használják. Míg a harmadik – a test bal oldali régiójához köthető – zónát a B2-B3-as klasztereket használó temetkezések,⁴⁵ melyek dominánsan nőkhöz köthető mintákat jelentenek (8. kép), addig a negyedik – a test jobb oldali régiójához köthető – zónát a J2-J3-as klasztereket használó temetkezések⁴⁶ pedig dominánsan férfi egyénekhez köthető mintákat jelölnek (8. kép). Vagyis a két zóna térhasználati mintázatai közötti alapvető különbséget a nemi gradiensek artikulációja jelenti.

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy a négy deponálási zónába elhelyezett, posztliminális deponálások egy az elhunyt egyén testrégióit követő, klaszteres deponálási mintázatot mutatnak. Ebben a klaszteres mintázatban pedig egy olyan kettős térhasználati mintázat jelenik meg, ahol a halotti áldozati együttesek a fej és a láb, míg a lakomamaradványok a test bal és jobb oldali régiójához csatlakoznak.

Ugyanakkor ezeknek az együtteseknek a deponálási mintázatait vizsgálva megállapítható, hogy a halotti áldozatok, bár kontextusukat tekintve azonosak, de azok térhasználata és a szelektív jellegükben megnyilvánuló különbségeik miatt két markánsan elkülönülő csoportot alkotnak. Az ennek hátterében meghúzódó folyamatoknak a vizsgálata azonban túlfeszítené e tanulmány kereteit, ezért az értelmezésben a halotti áldozatokat, azok hasonló – státuszhoz köthető – jelentéstartalma miatt, egy egységként kezeltem. Ezzel ellentétben a halotti lakomamaradványok, bár térhasználatukban a nemi gradiens hangsúlyozása miatt elkülönülnek, de szelektív jellegüknél és kontextusuknál fogva azonosak, ami azt mutatja, hogy azok funkcionálisan egy típust alkotnak.

Ez pedig egy olyan egységes kulturális logikán alapuló rendszer képét mutatja, amelyben a posztliminális deponálásokon keresztül az elhunyt egyént az átmeneti rítusok során egy státusz-identitás reprezentáció révén nemcsak vertikálisan, hanem horizontálisan is visszaintegrálták a társadalomba. Ez pedig lehetőséget biztosított a társadalom élő tagjai számára, hogy ennek a reprezentációs folyamatnak az erőteljesebb hangsúlyozása vagy éppen annak hiánya révén keretet biztosítsanak a társadalmi struktúrák fenntartására vagy éppen átalakítására.

⁴⁵Abony-Tatárhánys-dűlő 13. sír, 21. sír, 50. sír, 53. sír, 82. sír; Balmazújváros-Kisszeg 41. sír; Budapest-Rákócscaba-Péceli út 210. sír, 263. sír; Csanádpalota-Országúti 41. sír; Debrecen-Agrár-park I. 8. sír, 9. sír, 13. sír, 14. sír, 80. sír, 86. sír, 135. sír, 156. sír, 207. sír; Ófölds-Ürmös-tanya II. 143. sír, 240. sír.

⁴⁶Abony-Tatárhánys-dűlő 36. sír, 40. sír, 68. sír, 75. sír, 79. sír, 86. sír, 91. sír, 109. sír; Balmazújváros-Kisszeg 71. sír, Budapest-Rákócscaba-Péceli út 176. sír, 201. sír, 265. sír, 267. sír; Cegléd 345. sír; Csanádpalota 12. sír; Debrecen-Agrár-park I. 6. sír, 10. sír, 74. sír, 80. sír; Gyál 7/B” Nyugati terület 257. sír; Kiskundorozsma-Subabasa 84. sír; Ófölds-Ürmös-tanya II. 122. sír, 126. sír, 135. sír; Pócspetri-Nyírjes-Felső-Erdőszél 19. sír

AZ ÁROKKERETEKBE ELHELYEZETT MÁSODLAGOS TEMETKEZÉSEK

A szarmata árokkeretes temetkezéseknél többször is dokumentálták azt a jelenséget, hogy az árokkeretek használati időszakát követően másodlagos temetkezéseket helyeztek el bennük.⁴⁷

Ezek a temetkezések kizárólag az árokkeretek harmadik (B2-B3) és negyedik (J2-J3) deponálási zónájában kerültek elhelyezésre, vagyis a másodlagos temetkezések esetében is megjelenik a posztliminális deponálásoknál már bemutatott kettős térhasználati mintázat.

A temetkezések korcsoportok szerinti megoszlását vizsgálva azt látjuk, hogy azok kizárólag *infans* I. és II. életkorú gyermekekhez, illetve idősebb felnőttekhez kötődnek, azonban a különböző zónákban elhelyezett egyének korcsoportjaiban nem mutatható ki releváns eltérés. Ugyanakkor a gyermekek túlsúlya miatt a biológiai nem meghatározása is problematikus, mégis a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy a másodlagos temetkezések eltérő térhasználata mögött, hasonlóan a posztliminális deponálásoknál már bemutatott férfi-női térhasználati oldal jelenik meg.

Az árokkeretes temetkezéseket vizsgálva ugyanakkor fel tűnő, hogy kizárólag olyan egyénekhez köthetően jelennek meg, akiknek a társadalmi aktivitása magas, mint a *subadultus*, *adultus*, *maturus* korosztályok. Ezzel ellentétben az árokkeretekben másodlagosan elhelyezett temetkezések olyan egyénekhez köthetők, mint az *infans* I. és II. vagy a *senilis* korcsoportok, akiknek a társadalmi aktivitása alacsony.

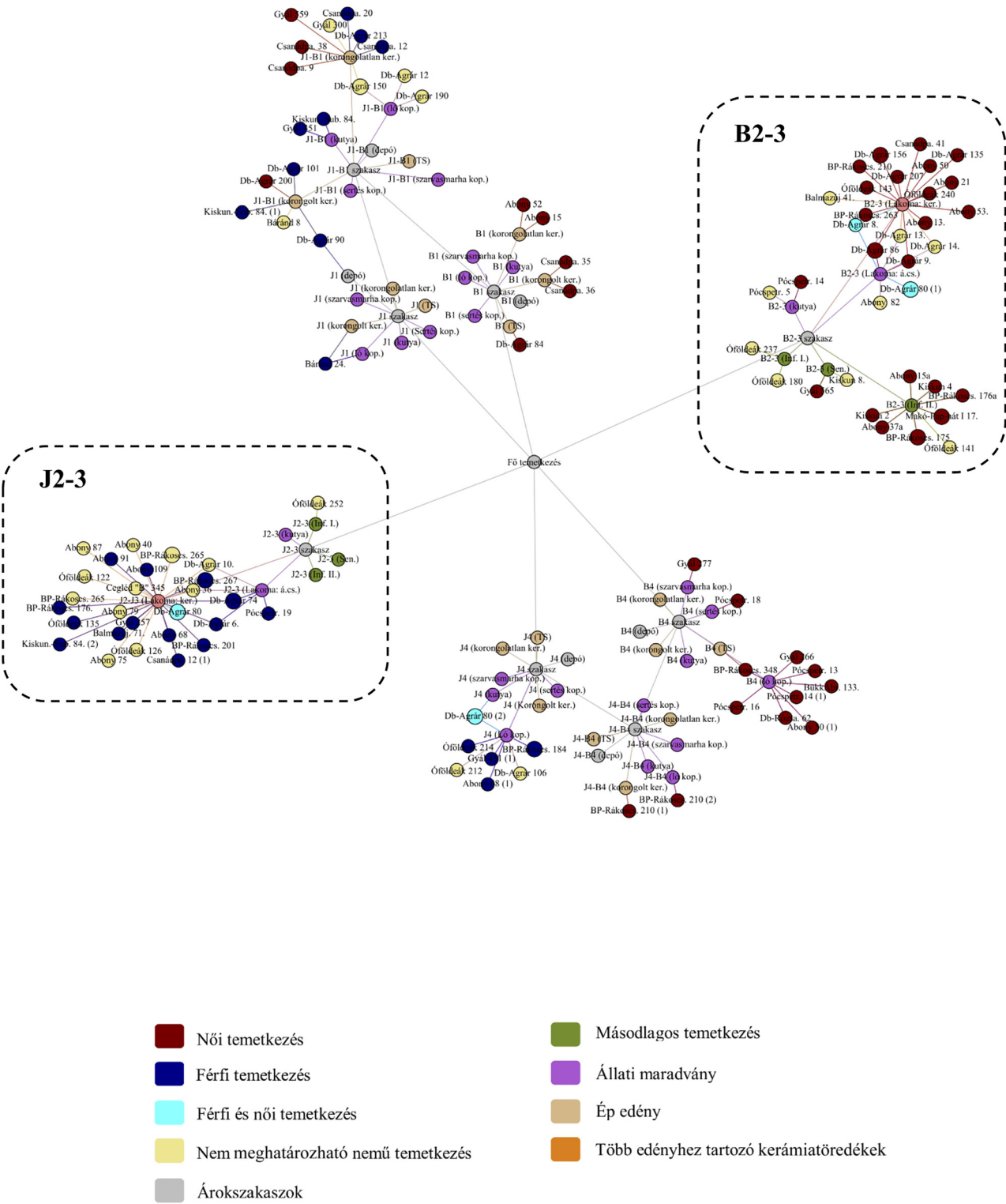
Ha pedig megvizsgáljuk ezeket az egyéneket, illetve azt, hogy milyen módszerekkel próbálják meg jobban láthatóvá tenni ezeket a korcsoportokat, vagy hogyan próbálják meg ezen egyének státuszát megemelni, akkor azt látjuk, hogy erre a státuszemelésre három különböző módszer azonosítható a szarmaták temetkezési rítusaiban:

1. Árokkeretekben való másodlagos temetés
2. Az árokkeretekben belül, a fő temetkezés mellé helyezés
3. A mellékletekkel való túlreprezentáció

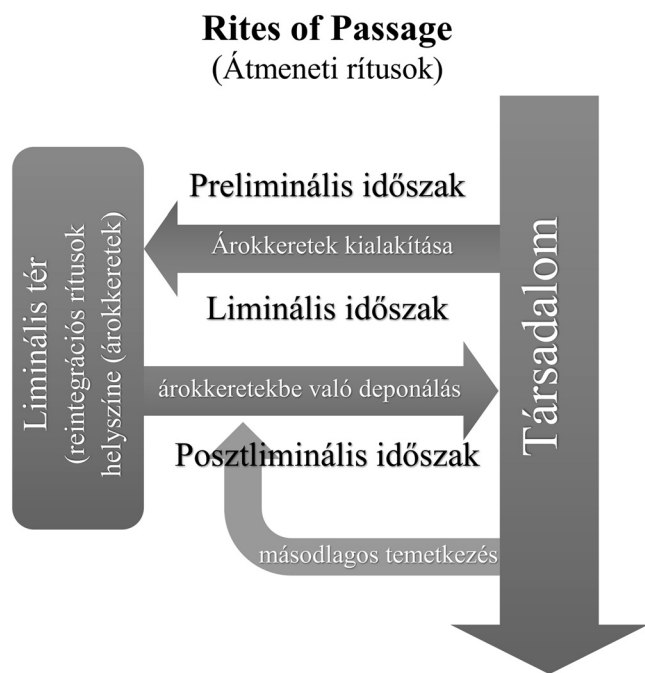
Ezáltal az alacsony aktivitású egyének státuszemelési gyakorlatának központi eleme a sírhelykiválasztás. Mivel a sírhely megfelelő kiválasztása egyrészt a magas aktivitású egyénekhez való kapcsolódásuk révén a státusz, másrészt a megfelelő térhasználati oldal kiválasztásával a társadalmi nem is reprezentálásra kerülhet, ezáltal biztosítva az elhunyt egyén horizontális és vertikális visszaintegrálását a társadalomba. Vagyis az átmeneti rítusoknak a temetkezési szokásokban betöltött szerepe az, hogy az elhunyt egyént visszaintegrálja a társadalomba (9. kép), ezáltal biztosítva annak folytatatlanságát.

Azt, hogy az elhunyt melyik státuszemelési módszert alkalmazták az átmeneti rítusok során a különböző csoportok, azt alapvetően az elhunyt egyén társadalmi

⁴⁷Ilyen temetkezések kerültek elő: Abony-Tatárhánys-dűlő 15a. sír, 37a. sír; Budapest-Rákócscaba-Péceli út 175. sír, 176a. sír; Gyál 7/B” Nyugati terület 565. sír; Makó-Pap-hát I. 17. sír; Ófölds-Ürmös-tanya II. 141. sír, 180. sír, 237. sír, 252. sír.



8. kép. Az árokkeretek J2-3 és B2-3 deponálási zónáinak gráfos ábrázolása, a nemek szerinti megoszlás alapján
Fig. 8. Graph plots of the J2-3 and B2-3 deposition zones of the ditched enclosures by gender distribution



9. kép. Az árokkeretek temetkezési rítusokban betöltött szerepének folyamat ábrája

Fig. 9. Process diagram of the role of ditches enclosures in funerary rites

aktivitásának foka határozta meg, mivel a státuszemelési gyakorlatokban megjelenő különbségek alapvetően az életkorcsoportokhoz köthetők. Ezek alapján pedig a társadalmilag magas aktivitású korcsoportokhoz tartozó egyének státuszemelési gyakorlatának tekinthetők az árokkeretek, illetve az azokban elhelyezett posztliminális deponálás alkalmazása. Ugyanakkor az alacsony társadalmi aktivitással rendelkező egyének státuszemelési gyakorlatainak egyik központi eleme, hogy mindig egy magas aktivitású egyén temetkezéséhez kapcsolódva jelenjenek meg. Vagy direkt módon az árokkereten belül a fő temetkezés mellett, illetve az árokkeretekben másodlagosan elhelyezve, vagy indirekt módon az árokkeretek kívülről, de azokhoz térhasználati szempontból is kapcsolódó, túlréprezentáló mellékletadással ellátott temetkezések formájában.

Továbbá az alacsony aktivitású egyének térhasználata arra is felhívja a figyelmet, hogy a két csoport státuszemelési gyakorlatai közötti alapvető különbséget az jelenti, hogy a temetkezési rítus melyik időszakában hajtják végre azokat. Mert még a társadalmilag magas aktivitással rendelkező egyének esetében a státuszemelés a temetkezések liminális és posztliminális időszakokhoz köthetők, addig az alacsony aktivitással rendelkező egyének esetében ezek a gyakorlatok azok alapvető jellegei – a magas aktivitású egyének temetkezésétől való függőség és az ebből fakadó sírhelykiválasztás – miatt a temetkezések preliminális időszakához kötődnek.

Ez azonban két problémára is felhívja a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a reintegrációs rítusok nemcsak anyagi, hanem térhasználati szinten is megjelenhetnek a temetkezési rituálékban. Másrészt rávilágít a liminalitás egyik fő problematikájára is, mivel a reintegrációs rítusok, amiket a

klasszikus példák alapján a posztliminális időszakhoz kapcsolnak, időben jóval megelőzhetik azt, és akár a temetkezések preliminális időszakában is megjelenhetnek. Ugyanakkor a Weiss-Krejci-féle modell esetében is felhívja a figyelmet arra a problémára,⁴⁸ hogy a halotti áldozatokat nem önállóan, hanem a temetkezési ciklusok szerves részeként kell értelmezni.

ESETANULMÁNY: ÓFÖLDEÁK-ÜRMÖSTANYA II⁴⁹

A Gulyás Gyöngyi által részlegesen feltárt késő szarmata korszakra keltezhető negyvennyolc síros temetkezőhely több szempontból megfelel a már felvázolt modell bemutatására. Egyrészt, ahogy arra a publikáció is felhívja a figyelmet, a temetkezések több, területileg (I–III. csoport) is elkülönülő sírcsoportokban koncentráltak,⁵⁰ másrészt az árokkeretek szakaszos feltárásának részletes dokumentálása miatt az árokkeretekből előkerülő leletanyagok megfelelő helyadatokkal szolgálnak a modell bemutatására. Továbbá a temetkezőhely sírmellékleteivel már számos tanulmány foglalkozott az elmúlt évtizedben.

Legújabbán Kapcsos Norbert vizsgálta a temető leletanyagát különböző statisztikai módszerek alkalmazásával, és jutott arra a következtetésre, hogy a két, területileg is elkülönülő árokkeretes temetkezésekkel jellemezhető (Ia+Ib és IIIa+IIIb) csoportot két, horizontálisan egyenrangú közösség használhatta.⁵¹ Ezáltal felmerül a kérdés, hogy a két csoport közötti eltérés megjelenhetett-e az árokkeretek térhasználati gyakorlataiban, illetve azok térszervező funkciójában. Ezért jelen esettanulmány elsősorban erre a két árokkeretes csoportra fókuszál.

Ha ezeket a két csoportban elhelyezkedő árokkeretes temetkezéseket vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy azok minden esetben rendelkeznek bejáratlalt. Továbbá mindegyik esetben megfigyelték a halotti lakoma maradványainak a deponálását az árokkeretek harmadik és negyedik zónájában, ami az antropológiai vizsgálatokkal együtt igazolja az árokkeretek egységes kulturális logikán alapuló férfi–női térhasználati oldal alkalmazását e temetkezőhely árokkeretei esetében.

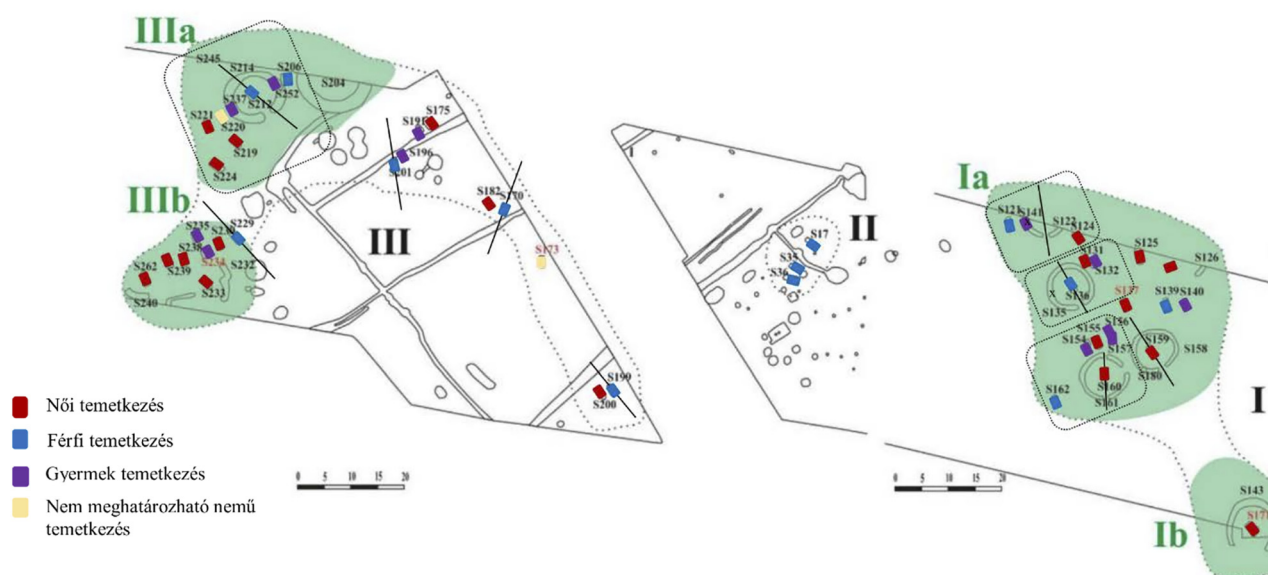
Ugyanakkor az alacsony aktivitású egyének temetkezéseit vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy mind a két csoport esetében megjelennek az árokkeretekben utólagosan elhelyezett, illetve az árokkeretekhez térhasználati szempontból kapcsolódó túlréprezentáló temetkezések. De míg a másodlagos temetkezéseknél egy egységes logika érvényesül, addig a túlréprezentáló síroknál egy ellentétes férfi–női térhasználati oldal figyelhető meg. Ha pedig a csoportokat alkotó összes temetkezést vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy azok közelség/távolság viszonyaik és tájolásuk alapján több, kisebb árokkerethez sorosan vagy centrálisan csatlakozó temetkezési

⁴⁸Weiss-Krejci (2011) 69, Fig. 4. 1.

⁴⁹Gulyás (2014) 15–107.

⁵⁰Gulyás (2011) 15.

⁵¹Kapcsos (2022) 404–405, 410.



10. kép. Óföldséák-Ürmös II (Gyulás (2014) és Kapcsos (2022)) nyomán

Fig. 10. Óföldséák-Ürmös II cemetery based on Gulyás (2014) and Kapcsos (2022)

egységekből állnak, amik szintén követik a fent vázolt térhasználati mintázatokat. Azaz amíg a IIIa csoporthoz tartozó temetkezések a kapcsolódó sírok tekintetében az árokkeretek férfi–női (férfiak–ÉK; nők–DNy) térhasználati oldalait követik, addig az Ia csoport esetében egy ellentétes (férfiak–DNy; nők–ÉK) térhasználati oldal figyelhető meg. Ezáltal az árokkeretes temetkezések olyan központi helyként funkcionálnak az adott csoport térhasználatában, amelyekhez előre meghatározott szabályok alapján kapcsolták hozzá az egyszerű aknasírokban eltemetett egyéneket (10. kép). Ezt a jelenséget értelmezhetjük a csoportidentitás egyik megnyilvánulásaként, amit a két csoportban megjelenő eltérő mellékletadási szokások is igazolnak.

A két csoportnak, a sírmellékleteiben megjelenő tárgyspektrumok alapján történő vizsgálata szerint azok alapvetően három tárgykategóriában (gyöngy-, fibula- és övkészlet) különböztethetők meg.⁵² Egyrészt a női temetkezésekben megjelenő gyöngykészletekben, ahol a két csoport közötti alapvető eltérést a különböző készletekhez tartozó nyersanyagok eloszlási mintázatai jelenti,⁵³ mert míg a III (a–b) csoporthoz tartozó készletekben a borostyán, addig az I (a–b) csoportban a karneol jelenik meg, mint fő alapanyag. Másrészt a két csoport temetkezéseihez tartozó fibula- és övkészletekben megjelenő társadalmi hozzáférhetőség kérdésében megnyilvánuló különbség,⁵⁴ mivel az I. csoportot alkotó

temetkezésekben e tárgykategóriák, ellentétben a III. csoporttal, nemcsak férfiaknál, hanem női temetkezések tárgykészleteiben is megjelenhetnek.⁵⁵ Tehát a két csoport közötti különbség nemcsak azok eltérő kapcsolatrendszerében (pl. gyöngy nyersanyag-forrás), hanem bizonyos tárgykategóriák társadalmi hozzáférhetőségében is megnyilvánul.

Összegezve tehát elmondható, hogy az óföldséai szarmata temetkezőhely (10. kép) árokkeretei funkcionális szempontok alapján megegyeznek, mivel az azokból előkerült posztliminális deponálás azonos mintázatokat követnek. Ugyanakkor az árokkeretekhez kapcsolódó temetkezések térhasználati oldalválasztásai, illetve mellékletadási szokásaik alapján is határozottan elkülönülnek egymástól, ami igazolja azt a megállapítást, hogy az I (a–b) és a III (a–b) csoportok két olyan, feltehetően külön rokonsági vagy leszármazási ágon szerveződő csoportot jelölhetnek,⁵⁶ akik párhuzamosan használhatták a temetkezőhelyet.

Érdekes azonban megjegyezni még két dolgot. Egyrészt azt, hogy ha a fent vázolt térhasználati logika alapján vizsgáljuk meg a feltárt temetőrészlet egészét,⁵⁷ akkor azt tapasztaljuk, hogy bár az I (a–b) és a III (a–b) csoportok térhasználati logika alapján működik, mégis ez a két ellentétes térhasználati mintázat beilleszthető egy egységes térszerveződésbe, amit a temetőszerkezet egésze reprezentál. Ezáltal pedig egy olyan struktúra körvonalazható, ahol a térszervezés központjában a II. csoport áll, amit kizárólag férfitemetkezések alkotnak. Ezt a központi részt keretezi – a Gulyás Gyöngyi által kialakított csoportok –

⁵²Bár meg kell jegyezni azt is, hogy az óföldséai temetőben, hasonlóan más szarmata temetkezőhelyeken megfigyelteknél, rendkívül magas az utólagos sírfelnyitások aránya. Ugyanakkor a sírfelnyitások tudatos mivolta, illetve magas aránya egyértelműen jelzi ennek a rituális cselekvésnek a társadalmi normává válását, ami utalhat arra, hogy ez a cselekvéstípus összekapcsolható a társadalmi halál fogalmával azáltal, hogy az elhunyt felé irányuló utolsó társadalmi cselekvésként értelmezhető, ami jelzi az elhunyt egyén társadalmi halálát.

⁵³Kapcsos (2022) 401–402.

⁵⁴Kapcsos (2022) 409–410.

⁵⁵Kapcsos (2022) 401–402.

⁵⁶Kapcsos (2022) 410.

⁵⁷Ehhez mindenképp hozzá kell tennem, hogy a temetkezőhely részleges feltártsága, illetve a temető egészére vonatkozó részletes geofizikai felmérés hiánya miatt a temetkezőhely egészére vonatkoztatott térszerveződési megállapításom csak hipotetikus elképzelésként értelmezhető.

az I. és a III. csoport, ahol az árokkeretekhez kapcsolódó temetkezések térhasználati oldalait úgy alakították ki, hogy a férfi térhasználati oldal mindig e központi mag (II. csoport) felé irányuljon.

Másrészt felvetődik a kérdés, hogy mivel magyarázható az árokkeretek több bejáratúval való ellátása. Ha megnézzük a 160. temetkezéshez tartozó, több helyen is megszakított árokkeretet (161. STR), akkor azt tapasztaljuk, hogy bár a bejáratok száma alapján – strukturálisan – határozottan elkülönül, mégis deponálási mintázatai alapján azonos funkcionális típusba sorolható a többi árokkeretes temetkezéssel. Ugyanakkor a strukturális különbségként megjelenő, több bejárat háttérben feltehetően a rituálék alapjellegét meghatározó „rituális mozgás” állhat. Mivel a több-bejáratú árokkeretek esetében – a rituális mozgás tekintetében – egy áthaladó, affirmatív jellegű rituálé (körmenet) körvonala látható, amit nemcsak a bejáratok száma, hanem az árokkeretekhez kapcsolódó temetkezések térhasználata is igazolhat. Mert a kapcsolódó temetkezések, ellentétben az egy bejáratúval rendelkező árokkeretekkel, nem a térhasználati oldalakat, hanem magát a rituális mozgást követik. Vagyis a több-bejáratú árokkeretek esetében a kapcsolódó temetkezéseket e rituális mozgást jelentő útvonal mentén helyezik el.⁵⁸

ÖSSZEGZÉS

Az eredmények azt mutatják, hogy ellentétben korai – halomemléssel kapcsolatos – interpretációkkal, az árokkeretek strukturális különbségei nem utalhatnak direkt módon annak temetkezésekben betöltött funkciójára, mivel erre sokkal inkább az árokkeretekben elhelyezett rituális deponálások utalhatnak, amik az árokkeretek egyértelmű strukturális különbségei ellenére is egységesnek tekinthetők. Ezért célszerűbb egy olyan megközelítést alkalmazni az árokkeretek funkciójának megértéséhez, ami ezeket a leleteket helyezi az interpretáció központjába. Annak ellenére, hogy a dokumentációs hiányosságok miatt egy korlátozott adatsorral tudtam csak dolgozni, az elemzés egy rendkívül kötött, szelektivitáson alapuló, ismétlődő viselkedési mintázatot mutatott ki, ami egyértelműen egy tudatos deponálási folyamat eredményeként értelmezhető. Ugyanakkor az értelemzésben nem hagyhatjuk figyelmen kívül az árokkeretek strukturális különbségeit sem. Ezáltal az árokkeretek temetkezési rítusokban betöltött szerepében meg kell különböztetni egy azonosságokon alapuló rituális és egy strukturális különbségeken alapuló térhasználati funkciót is. Vagyis az árokkeretek temetkezésekben betöltött szerepét legjobban e funkcionális kettősség meghatározásával érthetjük meg.

Az árokkeretek rituális funkciójának szempontjából az elsődleges szerep, hogy egy olyan egyéni liminális teret alakítsanak ki – a temetkezések liminális (idő)szakának

kezdetén – a társadalmilag magas aktivitású egyének számára, amik az átmeneti rítusok helyszínéül szolgálnak. Ugyanakkor az árokkeretek is liminális tereként funkcionálnak azáltal, hogy az átmeneti rítusokat kísérő deponálásokat ezekben a terekben helyezik el a temetkezési rítus liminális (idő)szakának végén. Ezeknek az együtteseknek a deponálási mintázatait vizsgálva megállapítható, hogy a J1-B1 és a J4-B4-es deponálási zónákba (3. kép) elhelyezett halotti áldozatok, bár kontextusukat tekintve azonosak, de azok térhasználata és szelektív jellegükben megnyilvánuló különbségeik miatt két markánsan elkülönülő csoportot alkotnak, amik jelentéstartalma egyértelműen a társadalmi státuszhoz köthetően jelenik meg. Ezzel ellentétben a J2-3 és a B2-3-as deponálási zónákban elhelyezett halottlakomamaradványok, bár térhasználatukban a nemi gradiens hangsúlyozása miatt elkülönülnek, de szelektív jellegüknel és kontextusuknál fogva azonosak, ami azt mutatja, hogy azok funkcionálisan egy típust alkotnak, ami a társadalmi nem reprezentálására szolgál. Ezáltal egy olyan egységes társadalmi logika mutatható ki az árokkeretek deponálási zónáinak használatában, aminek funkciója, hogy egy olyan státusz-identitás reprezentációt érjenek el, aminek segítségével az elhunyt egyént nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is visszaintegrálják a társadalomba, ezáltal biztosítva annak folytatóságát.

Ugyanakkor a társadalmilag alacsony aktivitású csoporttagok esetében is kitüntetett szerepe van az árokkereteknek, mivel az ő esetükben ezt a státusz-identitás reprezentációt a társadalmilag magas aktivitású egyének árokkereteihez való kapcsolódás révén érik el a temetkezési rítusok preliminális időszakában. Ez pedig rávilágít arra, hogy az árokkeretek temetkezési rítusokban betöltött szerepét nem korlátozhatjuk le csupán azok rituális funkciójára, hanem azok térszerveződésben betöltött szerepét is vizsgálni kell, mivel, ahogy arra az esettanulmány is rávilágít, az árokkeretek egy olyan központi helyként funkcionálnak a szarmata temetkezőhelyek térhasználatában, ahol az árokkeretek strukturális különbségeinek – formai, kialakítási különbségek vagy éppen az alacsony aktivitású egyének árokkeretekhez való kapcsolódása tekintetében – segítségével az adott temetkezőhelyet használó közösségek megkülönböztetik magukat más, szintén az adott temetkezőhelyet használó csoportoktól. Ezekben a csoportokban megjelenő temetkezéseket vizsgálva feltételezhető, hogy azok közelség/távolság viszonyaik és tájolásuk alapján több, kisebb árokkerethez sorosan vagy centrálisan csatlakozó temetkezési egységekből állnak, amik feltehetően közös rokonsági vagy leszármazási ágakon szerveződő családokat jeleníthetnek meg a csoportokon belül.

Ezáltal a szarmata temetkezési rítusokban megjelenő árokkeretek gyors elterjedését a 2. század második felétől (késő szarmata időszak) egy jelentős társadalmi struktúraváltással köthetjük össze, ami nem csak egy egységesülő temetkezési rítuselem, illetve térhasználati modell elterjedését mutatja a szarmata elit különböző csoportjai között, hanem egy komplexebb társadalmi és csoportszerveződés egyértelmű jelének is tekinthető, mert az árokkereteknek a temetkezési rítusokban, illetve térrendezésben betöltött

⁵⁸ Ahogy ezt a 161. sz. árokkerethez kapcsolódó 154–157. számú temetkezések is jelzik.



szerepében nemcsak egyéni szintű, hanem kollektív, a csoport egészére vonatkozatható használati szabályok is azonosíthatók. Ez pedig egyértelműen jelezheti azt, hogy a 2. század utolsó harmadától a kárpát-medencei szarmaták körében az árokkeretek elsődleges rituális funkciója mellett megjelenik egy másodlagos térszervező funkció is, ami egy komplexebb társadalmi berendezkedés kialakulását feltételezi.

A jövőbeni kutatások lehetőségei között szerepel még az árokkeretekből előkerült leletanyagokból, illetve a fő temetkezésekből való ¹⁴C mintavétel⁵⁹ és azok összehasonlító elemzése, annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy a kettő között kimutatható-e kronológiai eltérés, és ha igen, akkor mennyi idő telik el a temetés és az árokkeretek használati időszakai között. Ezáltal képet kapva a temetkezési rítusok menetéről és időbeliségéről.

ADATBÁZIS

Barbaricum. *Barbaricum – Szarmata szerializációs kutatói adatbázis*. Online adatbázis : <https://barbaricum.hu/online-adatbazis/> (utolsó elérés: május 31.).

IRODALOM

- Balogh, Cs. és Heipl, M. (2010). Szarmata temetőrészlet Balástya, Sőspál-halom mellett. Új adatok a Dél-Alföld árokkeretes szarmata temetőihez és a rendellenes temetkezéseihez. In: Lőrinczy, G. (Szerk.), *Pusztaszertől Algyőig*, Vol. 2. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 149–170.
- Bárcá, V. (2015). A few notes on the emergence and distribution of variously shaped ditched enclosures in the Sarmatian environment, with or without graves inside. In: Kogălniceanu, R., Gligor, M., Curcă, R. G. és Stratton, S. (Szerk.), *Homines, funera, astra 2. Life beyond death in ancient times (Romanian case studies)*. Archaeopress, Oxford, 103–118. <https://doi.org/10.2307/j.ctv170x4tp.13>.
- Bárcá, V. (2020). Funerary ditched enclosures in the Sarmatian funerary ritual. Observations regarding their introduction, distribution, use, and dating. *Ziridava – Studia Archaeologica*, 34: 325–376.
- Bastian M., Heymann, S. és Jacomy, M. (2009). Gephi: an open source software for exploring and manipulating networks. In: *International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*. Association for the Advancement of Artificial Intelligence, Washington, DC. <https://gephi.org/publications/gephi-bastian-feb09.pdf> (utolsó elérés: 2023. szeptember 25.).
- Bozsik, K. (2003). Szarmata sírok a Kiskundorozsma-Subasa 26/78. számú lelőhelyen. In: Szalontai, Cs. (Szerk.), *Úton-útfélen*, Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 97–106.
- Bradley, R. (1990). *Passage of arm*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Czebrzeszuk, J. és Szmyt, M. (2011). Tumuli with circular ditch and the ritual Scenario among corded ware culture Societies on the North European plain. In: Borgna, E. és Müller-Celka, S. (Szerk.), *Ancestral Landscape. Burial mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe – Balkans – Adriatic – Aegean, 4th–2nd millennium B.C.)*. *Proceedings of the International Conference held in Udine, May 15th–18th 2008*, Vol. 58. Série recherches archéologiques, Maison de l'Orient et de la Méditerranée, Lyon, 321–328.
- Dergachev, V.A. (1982). *Materialy raskopok arkheologicheskoy ekspeditsii na Srednem Prute*. Știința, Kisinev.
- Eggert, M.-K.H. (2015). Das Rituelle als erkenntnistheoretisches Problem der Archäologie. In: Keinlin, T.L. (Szerk.), *Fremdheit. Perspektiven auf das Andere*, Vol. 264. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Rudolf Habelt, Bonn, 255–278.
- Flannery, K. (1976). Interregional religious networks. In: Flannery, K. (Szerk.), *Early Mesoamerican village*. Academic Press, New York, 329–333.
- Fowler, C. (2004). *The archaeology of personhood: An anthropological approach*. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9780203583210>.
- Fowler, C. (2013). Identities in transformation: identities, funerary rites, and the mortuary process. In: Tarlow, S. és Nilsson Stutz, L. (Szerk.), *The Oxford handbook of the archaeology of death and burial*. Oxford University Press, Oxford, 510–526.
- Garwood, P. (1991). Ritual tradition and the reconstitution of society. In: Garwood, P., Jennings, D., Skeates, R. és Toms, J. (Szerk.), *Sacred and profane: proceedings of a conference on archaeology, ritual and religion*, Vol. 32. Oxford University Committee for Archaeology Monograph, Oxbow Books, Oxford, 10–32.
- Garwood, P. (2011). Rites of passage. In: Insoll, T. (Szerk.), *The Oxford handbook of the archaeology of ritual and religion*. Oxford University Press, Oxford, 261–264. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199232444.013.0019>.
- Grumeza, L. és Ursuțiu, A. (2016). Funerary circular ditches discovered on the line of the Nădlac 3M North and 4M. *Archeologia Moldovei*, 39: 195–214.
- Gudkova, F. és Fokeev, M.M. (1984). *Zemledel'tsy i kochevniki v nizov'yah Duniya I-IV vv. n. e.* Naukova dumka, Kiev.
- Gulyás, Gy. (2011). Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *Studia Comitatus*, 30: 125–253.
- Gulyás, Gy. (2012). Szarmata temetőrészletek Makó környékéről (Sarmatian cemetery sections in the vicinity of Makó). In: Kvassay, J. (Szerk.), *Évkönyv és jelentés a K.Ö.Sz. 2009. évi feltárásairól*. Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, Budapest, 253–296.
- Gulyás, Gy. (2014). Késő szarmata temetőrészlet Óföldsé-Ürmös II. lelőhelyen (Late Sarmatian cemetery parts at Óföldsé-Ürmös II). *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, 56: 15–107.
- Hodder, I. (1986). *Reading the past*. Cambridge University Press, Cambridge.

⁵⁹A ¹⁴C mintavételek a Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Régészeti Intézetének „Az alföldi árokkeretes szarmata temetkezések komplex vizsgálata” című (kód: 405908.) projektjén belül valósul meg.

- Hullám, D. (2012). Római császárkori temetkezések Pócspetri és Kántorjánosi határában (Burials from the Roman Imperial Age in the Vicinity of Pócspetri and Kántorjánosi). In: Szabó, Á. és Masek, Zs. (Szerk.), *Ante Viam Stratam, A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 351–394.
- Humphreys, S.C. (1981). Death and time. In: Humphreys, S.C. és King, H. (Szerk.), *Mortality and immortality: The anthropology and archaeology of death*. Academic Press, London, 261–283.
- Ionită, I. (2003). Tombes tumulaires dans l'espace Carpatho-Dniéstrien. *Arheologia Moldovei*, 26: 59–90.
- Kapcsos, N. (2022). *A Maros alsó szakasza szerepének elemzése a késő császárkorban és a hunkorban az írott és a régészeti források tükrében*. PhD-disszertáció, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Kelleher, M.H. (2002). *Archaeology of sacred space, the spatial nature of religious behaviour in the blue mountains national park Australia*. PhD Dissertation, University of Sydney, Sydney.
- Korom, A., Szilas, G. és Terei, Gy. (2010). Kr. u. 3–5. századi temető és település, valamint Árpád-kori falu az M0 körgyűrű nyomvonalán (3rd–5th century AD cemetery and settlement, and Árpád period village along the path of M0 motorway). *Aquincumi Füzetek*, 16: 129–151.
- Kőhegyi, M. (1971). Előzetes jelentés a Madaras-Halmok késő-szarmata-hunkori temetőjének ásatásáról (Vorläufige Mitteilung über die Freilegung des spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Gräberfeldes von Madaras-Halmok). *Archaeologiai Értesítő*, 99: 210–215.
- Kőhegyi, M. és Vörös, G. (2011). *Madaras-Halmok (Kr. u. 2–5. századi szarmata temető)*. Vol. 1. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Kulcsár, V. (1997). Nekotorye kharakternye cherty pogrebal'nogo obrjada sarmatov Karpatskogo bassejna. *Donskie drevnosti*, 5: 126–133.
- Kulcsár, V. (1998). *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai*. Vol. 49. Múzeumi Füzetek, Petőfi Múzeum, Aszód.
- Kurchatov, S.I., Symonenko, O.V. és Chyrkov, A.Yu. (1995). Sarmatskyj voinskyj mogil'nik na Serednomu Pruti. *Arkheologiya*, 1: 112–123.
- Levy, J. E. (1982). *Social and religious organization in bronze age Denmark. An analysis of ritual hoard finds*. Vol. 124. British Archaeological Reports – International Series, BAR Publishing, Oxford. <https://doi.org/10.30861/9780860541516>.
- Marcus, J. (1978). Archaeology and religion: a comparison of the Zapotec and Maya. *World Archaeology*, 172–191. <https://doi.org/10.1080/00438243.1978.9979729>.
- Masek, Zs., Serlegi, G. és Vágvolgyi, B. (2019). Halmok, körárok, és ami mögöttük van. Római kori halomsíros temetők komplex roncsolásmentes régészeti kutatása az Alföldön. *Magyar Régészet*, 8(3): 18–26. <https://doi.org/10.36245/mr.2019.4.3>.
- Mithen, S. (1998). Supernatural beings of prehistory and the external storage of religious ideas. In: Renfrew, C. és Scarre, C. (Szerk.), *Cognition and material culture: the archaeology of symbolic storage*. McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge, 97–106.
- Nagy, M. (2018). *A Budapest XVII. Rákosszaba, Péceli úti császárkori barbár temető (Kr. u. 2–4. század) I–II. (Das barbarische Gräberfeld Budapest XVII. Bezirk, Rákosszaba, Péceli Straße aus der jüngeren Kaiserzeit [2–4. Jahrhundert n. Chr.])*. Magánkiadás, Budapest.
- Pearson, P. (1993). The powerful dead: Archaeological relationships between the living and the dead. *Cambridge Archaeological Journal*, 3: 203–229. <https://doi.org/10.1017/S0959774300000846>.
- Renfrew, C. (1985). *The archaeology of cult: The Sanctuary of Phylakopi*. Vol. 18. British School of Archaeology at Athens, Thames & Hudson, Oxford.
- Renfrew, C. (1994). The archaeology of religion. In: Renfrew, C. és Zubrow, E. (Szerk.), *Ancient mind: Elements of cognitive archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge, 47–54. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511598388.007>.
- Renfrew, C. (2007). The archaeology of ritual, of cult, and of religion. In: Kyriakidis, E. (Szerk.), *The archaeology of ritual*, Vol. 3. Cotsen Advanced Seminar, Cotsen Institute of Archaeology UCLA, Los Angeles, 109–122. <https://doi.org/10.2307/j.ctvdjrr7s.10>.
- Renfrew, C. és Bahn, P. (2001). *Archaeology. Theories, Methods and practice*. 4. kiad. Thames & Hudson, London.
- Richard, C. és Thomas, J. (1984). Ritual activity and structured and spatial representation in Lake Neolithic Wessex. In: Bradley, R. és Gardiner, J. (Szerk.), *Neolithic studies: Review of some current research*, Vol. 133. British Archaeological Reports – British Series, BAR Publishing, Oxford, 189–218.
- Stutz, N.L. (2003). *Embodied rituals & ritualized bodies. Tracing ritual practices in late Mesolithic burials*. Vol. 46. Acta Archaeologica Lundensia, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Symonenko, O.V. (1991). Roxolany (poshuk arkheologichnyh vidpovidnostej). *Arkheologiya*, 4: 17–28.
- Symonenko, O.V. (1993). *Sarmaty Tavriy*. Naukova dumka, Kiev.
- Turner, V.W. (1967). *The forest of symbols: Aspects of Ndembu ritual*. Cornell University Press, London.
- Turner, V.W. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. 1. kiad. Aldine, Chicago.
- K. Tutkovics, E. (2015). Szarmata temetkezések a Bükkábrányi lignitbánya területén, Bükkábrány-Bánya, XI/A lelőhely szarmata sírjai. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 54: 221–274.
- Vaday, A. (1989). *Sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archaeologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Vol. 17–18. Anteus, Archäologisches Institut der UAW, Budapest.
- Vörös, G. (1981). Későszarmata hunkori telep és temető Sándorfalva-Eperjesen. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében*, 25–31.
- Vörös, G. (1985). Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen. (Eine sarmatische Begrabnisstätte aus der Hunnenzeit in Sándorfalva-Eperjes). *A Móra Ferenc Múzeumi Évkönyve*, 1982/83(1): 129–172.
- Wait, G. (1985). *Ritual and religion in Iron Age*. Vol. 149. British Archaeological Reports – British Series, BAR Publishing, Oxford.
- Walker, W. (1995). Ceremonial trash. In: Skibo, J., Walker, W. és Nielsen, A. (Szerk.), *Expanding archaeology*. The University of Utah Press, Salt Lake City, 67–79.
- Walter, D. (2020). Szarmata kerítőárkos temetkezés Csanádpalota-Országhatár, M43 56. lelőhelyről (Sarmatian graves with enclosing ditch from Csanádpalota-Országhatár, Motorway

- M43, Site 56). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Új Folyam*, 7: 13–36.
- Weiss-Krejci, E. (2011). The formation of mortuary deposits: Implications for understanding mortuary behavior of past populations. In: Agarwal, S.C. és Glencross, B.A. (Szerk.), *Social bioarchaeology*. Wiley–Blackwell, Chichester, 68–106. <https://doi.org/10.1002/9781444390537.ch4>.
- Wieszner, B. és Nagy, E.Gy. (2021). A new sacrificial deposit of the Hunnic period from Debrecen. In: Rácz, Zs. és Szenthe, G. (Szerk.), *Attila's Europe? Structural transformation and strategies of success in the European Hun period*. Hungarian National Museum, Eötvös Loránd University, Budapest, 259–301.
- Witter, D. (2000). *Mount Drysdale: Aboroginal place archaeological study. Final draft*. New South Wales National Parks and Wildlife Service, Sydney.
- Zipf, G. (2003). Religion und Rituale in der Archäologie. *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums*, 17–22.

New approach to the study of the role of encircling ditches in Sarmatian burial rites

Balázs Wieszner

The results show that, in contrast to earlier interpretations of the ditches – connecting them to mound raising – their structural differences cannot be directly related to their function in burials. This is more indicated by the ritual depositions placed in them, which can be considered uniform despite the clear structural differences of the encircling ditches. Therefore, it is more appropriate to use an approach to understand the function of the ditches, which places these finds at the centre of interpretation. Despite the fact that I could only work with a limited set of data due to documentation gaps, the analysis showed an extremely fixed, selective, and repetitive pattern of behaviour, which can clearly be interpreted as the result of a conscious deposition process. At the same time, we cannot ignore the structural differences of the encircling ditches in the interpretation either. Thus, with regard to the role of ditches in burial rites, we have to distinguish between a ritual function based on identities and a space-use function based on structural differences. In other words, the role of encircling ditches in burials is best understood through the definition of this functional duality.

With regard to the ritual function of the ditches, their primary role is to create an individual liminal space – at the beginning of the liminal phase of the burial – for socially highly active individuals, which serve as a place for the rites of passage. At the same time, the ditches function as liminal spaces also through the placement of the depositions accompanying the rites of passage in these spaces at the end of the liminal phase of the burial rite. Examining the deposition patterns of these assemblages, it can be established that the mortuary sacrifices placed in deposition zones J1-B1 and J4-B4, although are identical in terms of their context, but form two markedly different groups evidenced by the differences observed in their use of space and their selective nature, clearly related to social status. In contrast, the remains of mortuary feasts placed in the deposition zones J2-3 and B2-3, although are different in their use of space due to the emphasis on the gender aspect, are identical in terms of their selective nature and context, which shows that they functionally form a single type, which is used to represent gender. In this way, a uniform social logic can be demonstrated in the use of the deposition zones of the

ditches, the function of which is to achieve status-identity representation, with the help of which the deceased individual is reintegrated not only horizontally, but also vertically, into society thus ensuring its continuity.

At the same time, ditches also play a prominent role in the case of group members with lower social activity, since in their case this status-identity representation is achieved through connecting to the encircling ditches of socially high-activity individuals in the preliminal phase of the burial rites. This highlights that the role of encircling ditches in burial rites cannot be limited to their ritual function, but their role in spatial organization must also be examined. Since, as the case study shows, the ditches function as a central place in space use in Sarmatian burial grounds, where the communities using the given burial ground distinguish themselves with the help of the structural differences of the ditches – such as differences in form, design or the connection of low-activity individuals to other ditches – from other groups that also use the same burial ground. Examining the burials that appear in these groups, it can be assumed that, based on their proximity/distance relationships and their orientation, they consist of several burial units connected in series or centrally to smaller encircling ditches, which presumably represent families organized on lines of kinship or descent within the groups.

As a result, the rapid spread of encircling ditches appearing in Sarmatian burial rites from the second half of the 2nd century (Late Sarmatian period) can be connected with a significant change in social structure, which not only shows the spread of a unifying element of funeral rites and space use model among the various Sarmatian elite groups, but can also be considered as a clear sign of a more complex social and group organization. The role of encircling ditches in funeral rites and spatial organization works not only at the level of individuals, but also collective usage rules applied to the group as a whole can be identified. This can clearly indicate that from the last third of the AD 2nd century, among the Sarmatians of the Carpathian Basin, in addition to the primary ritual function of the enclosing ditches, a secondary space-organizing function also appears, which presupposes the emergence of a more complex social organization.

